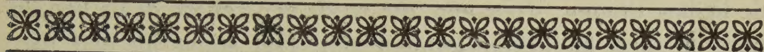
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 12. April 1930.

RONDOM DEN ROMEINEN-COMMENTAAR VAN MARTINUS BUCER

door

Dr J. W. VAN DEN BOSCH te Harderwijk.

Bucer's commentaar op „Romeinen", die de gedachten van den Straatsburgschen Reformator op het hoogtepunt van diens leven weergaf, is door *Calvijn* en door *Bucer zelf* interessant beoordeeld.

Wat *Calvijn* betreft: deze is in *formeel* opzicht daarmede niet zoo heel erg ingenomen geweest. Hij toch acht de voornaamste deugd van den uitlegger der Schrift gelegen in *duidelijkheid en kortheid,* („in perspicua brevitate") op gevaar af zelfs, dat men al te bondig zou worden. [1]) En *Bucer* was hem veel te *wijdloopig* („prolixior") om snel gelezen te worden door hen, die ook nog andere dingen te doen hadden. Met deze opmerking raakt *Calvijn* een oud zeer van zijn ouderen vriend aan, waarover ook *Zwingli* het reeds had bij gelegenheid van *Bucer's* Commentaar op de Psalmen. [2]) *Bucer* was n.l. bij zijn studiën, vooral in het *eerste* gedeelte, zóó langgerekt, dat hij ten slotte er maar een einde aan maken moest en dan in een al te snel tempo het *tweede* gedeelte letterlijk afmaakte. En het is dan eigenaardig nog te hooren, hoe hij deze

[1]) *Calvini* Opera Ed. Baum etc. Vol. Xb No. 191. blz. 404 v. Calvinius Grynaeo 1539 (Epistola Dedicatoria in Comm. in Epist. ad Romanos).

[2]) A. *Lang.* Der Evangeliënkommentar M. Butzers und die Grundzüge seiner Theologie 1900, blz. 45. Anm. 1.

breedte van betoog, welke hij echter niet kon volhouden, noodzakelijk achtte voor de nog ongeoefenden („rudiores") in de heilige dingen. Voor hen, die reeds een zekere dosis kennis bezaten, had hij korter kunnen zijn. Dat stemt hij grif toe. Maar : hij schreef nu eenmaal voor de „recruten" („tyrones") in de heilige Philosophie en voor degenen, die de verborgenheden van het Rijk van Christus nog niet voldoende kenden, met name dan onder de „doctores et pastores" van het christenvolk, en wel ten gevolge van de eeuwenlang heerschende onkunde in de Goddelijke zaken. [1])

Calvijn kon echter ook dat „eenvoudige" van Bucer maar niet zoo toestemmen. Hij vond hem toch, behalve al te breed, ook te *zwaar* („sublimior"). Te zwaar, om door onkundigen en door allen, die sterke concentratie van gedachten misten, begrepen te worden. Ook in deze klacht stond *Calvijn* niet alleen. *Luther* immers verweet eveneens enkele malen aan Bucer zijn al te veel voor den dag komen met zijn heele som van kennis. Dat was ter gelegenheid van het godsdienstgesprek van *Marburg* in *1529* en daarna bij de Concordie van *Wittenberg* in *1536*, toen *Bucer* een en andermaal voor Luther preekte. Deze vond daarin zelfs een zucht bij Bucer om „geleerd" te willen doen. [2]) Nu : dat was het zeker niet. Daarvoor werd Bucer bewaard door zijn oprecht gevoel van nederigheid, waaraan hij steeds in zijn vele werken uiting gaf. Als *Bucer* zoo diep in wetenschap voor den dag kwam, dan meende hij werkelijk voor de onontwikkelden gemakkelijk verstaanbaar te wezen. Hij was in dat opzicht blijkbaar al te naief, en, terwijl hij de onkundigen in een-

---

[1]) *M. Bucerus*, Metaphrases et Enarrationes perpetuae Epistolarum D. Pauli apostoli etc.

Tomus Primus, continens metaphrasim et Enarrationem in Epistolam ad Romanos. Mense Martio 1536.

Praefatio fol. IIa-VIa. Argent. VIII Cal. Aprileis Anno 1536 en *Peroratio* a. w. blz. 507b, cf. a. w. blz. 14a.

[2]) *J. W. Baum*, Capito und Butzer 1860, blz. 514 v. (over 1529).

Friedr. von Schmidt, Dr. M. Luthers *Tischreden* oder *Colloquia*. In einer neuen Auswahl *1878*, blz. 184 v. (over *1536*).

voudigheid dacht genaderd te zijn, was hij in verheven gedachtengangen ver boven hun bereik gebleven. Alleen de geleerde menschen konden hem eigenlijk volgen. Dat Bucer door een en ander, dat vooral in zijn *latere* jaren bij hem sterk uitkwam, een groot deel van zijn invloed bij het volk en diens toenmalige opvoeders (formatores) heeft moeten missen, spreekt van zelf. Daardoor doet Bucer eenigszins tragisch aan. En we constateeren met innig leedgevoel een groote verspilling van denkenergie ten aanschouwe van hen, voor wie ze allereerst bestemd scheen. Gelukkig, dat er ook nog een klasse van menschen was, die *Bucer* verstonden en zijn *diepe* gedachten ook voor het volk wisten te brengen in een meer vatbaren vorm. Tot dezen behoorde zonder twijfel als de eerste onder allen ook *Calvijn*. Al moest ook hij, om oprecht te zijn, de oude censuur van een Synode van *1533* over *Bucer* vernieuwen van : *„te lang* èn *te geleerd" ;* en al kon hij blijkbaar niet anders dan het ééns zijn met *Johannes Sturm,* die als allertrouwste vriend *Bucer* het langst overleefd heeft, en een latere beoordeeling gaf in dezen vorm, nl. dat *Bucer* te *dialectisch* was en alleen maar voor geleerde menschen verstaanbaar [1]), toch aarzelde *Calvijn* niet, zijn klacht over *Bucer's* gemis aan populariteit te matigen door een alles vergoedend loffelijk getuigenis. Een getuigenis, dat *herhaaldelijk* door *Calvijn* over *Bucer's* werk gegeven wordt, als voelen we daarin, hoeveel hij aan hem, als „zijn geestelijken vader" in vele dingen verschuldigd is. Iets : dat vooral bij den anders in dit opzicht zoo zwijgenden Calvijn, die menschelijke roem zoo gaarne voor de Eere Gods doet wijken, wèl wat zegt. Met name is zijn erkenning van *Bucer's* verdiensten in betrekking tot diens studie over den *Romeinenbrief* groot. Wel heeft hij zijn *dogmatische* bezwaren er tegen. Deze gelden voornamelijk Bucer's al te conciliante houding op elk punt der reformatorische leer jegens de Kerkvaders. Naast de autoriteit der H. Schrift hechtte *Bucer* immers al te zeer aan die der Patres, ook al

1) *G. Anrich:* Martin Bucer 1914, blz. 137 v.

waren dezen volgens Calvijn duidelijk in verschillende opzichten van de gedachten der Schrift afgeweken.[1]) Maar overigens is hij vol bewondering voor *Bucer's* rijken geest, die de eene na de andere gedachte als opwelt, zoodat hij, als hij eenmaal aan schrijven toekomt, haast niet weet op te houden. Van alle oudere en nieuwere commentaren op Romeinen spant die van *Bucer* volgens hem de kroon. „Welk een diepe kennis en overvloedige wetenschap in vele dingen ; welk een scherpzinnigheid van geest en groote belezenheid ; welke lichtende eigenschappen, waarin hij door bijna niemand overtroffen wordt," zoo moet *Calvijn* getuigen, als hij den Romeinen-Commentaar van Bucer overziet. Met weinigen kan hij vergeleken worden. De meesten gaat hij te boven. En, als zijn specialen roem mag *Bucer* voorzeker zich toeëigenen dat niemand naar *Calvijn's* weten, zich met nauwgezetter ijver in de verklaring der H. Schrift had onderscheiden dan hij. Het eenige, wat *Calvijn* nog verlangen kon, was „een meer klare afwerking der dingen", en „een meer practische bruikbaarheid voor allen", opdat niet *ongelezen* blijve, wat met zooveel toewijding is gepraesteerd. Daarop wil *Calvijn* zich dan toeleggen, zonder een zweem van jalouzie. („nulla aemulationis invidia"). Met dit oordeel van *Calvijn* wordt *Bucer's* werk, aan den Romeinenbrief besteed, dus reeds voldoende voor het voetlicht gebracht.

Het is nu merkwaardig, naast *Calvijn's* gedachten, ook die van *Bucer* zelf te hooren over dezen zijn theologischen arbeid uit 1536. Hij spreekt daarvan in de *breede* „Praefatio", waarin hij zijn commentaar opdraagt aan den Engelschen Aartsbisschop *Thomas Cranmer*, in verband met den kerkelijken omkeer in Engeland onder den door Bucer al te uitbundig geprezen Hendrik VIII. Naast deze uitgebreide *„Praefatio"* komt dan verder in aanmerking zijn *korte* *„Peroratio"* op het heele opus.

Als *Bucer* nu algemeene beschouwingen geeft over zijn

[1]) *Calvini* Opera ed. Baum etc. Vol. Xb. No 87, p. 142—144. Calvinus Bucero *XII Jan. 1538*. cf. A. Lang a. w. blz. 26, 337 v.

studie, dan noemt hij zijn taal door en door onzuiver („illatina"), en komt daarop telkens weer terug. Het *Ciceroniaansche* voorschrift erkent hij zeer overtreden te hebben. Dat schikt anders nog al! Maar Bucer dacht nu eenmaal van zijn werk niet hoog! Al te groote haast; zwakheid van talent op dit gebied; gebrekkige jeugdvorming en gemis aan den noodigen lust en tijd, om in dit opzicht zich te beteren: alles werkte saam, om de lectuur van zijn werk niet aangenaam te maken. Hij troost zich echter ermede, dat tegenover de *hoofdzaak,* waarom het hem te doen was, nl. om gedachten van den H. Geest bij Paulus, en geen eigen denkbeelden te geven, de *vorm,* waarin deze geboden worden, *bijzaak* is. Tenminste voor de *„Sancti"*. Die nemen den vorm voor lief.

Ook de *opzet* van zijn „opus" vindt hij zelf gebrekkig. Het is te onsymmetrisch; er is te weinig samenhang. Daarin moet bij latere verklaringen van Paulus' brieven noodzakelijk wijziging gebracht worden. Ook dient dan gezorgd te worden, dat alles schooner *afgerond* wordt, en niet haastig *afgemaakt,* zooals het met den commentaar op *Romeinen* ging. Helaas heeft *Bucer* aan zijn wenschen op dit gebied geen gevolg kunnen geven. Alle brieven van Paulus heeft hij niet mogen commentarieeren. Het eenige wat daarover *na* zijn studie op „Romeinen" nog verschenen is van zijn hand, of liever opgeteekend van zijn college's te Cambridge, is zijn „voorlezing" over *Efeze* uit het jaar 1550 en 1551, en wel tot aan het 5e caput van dien brief. Bucer's collega aan de Universiteit te Cambridge, nl. *Immanuel Tremellius* heeft eerst veel jaren later, in 1562, dit college uitgegeven te Bazel en deze vulde toen het ontbrekende aan uit een vroegeren, korteren Efezecommentaar van Bucer uit het jaar *1527* [1]).

Zoo moet dan Bucer van *Romeinen* zelf getuigen, dat het

---

[1]) *M. Bucerus,* Praelectiones in Ep. ad Ephesios 1562. cf. J. W. Baum a. w. blz. 611.

A. Lang a. w. blz. 32, 33 cf. blz. 15, 16.

F. Mentz—Erichson, Zur 400-jährigen Geburtsfeier Martin Butzers 1891 blz. 158.

niet door zeldzame eruditie of door schoonheid van taal uitmunt.

In één opzicht echter wil hij per se zijn werk in bescherming nemen tegen mogelijke aanvallen.

Hij koos voor *uitgebreidheid* van verklaring. Hij weet, dat hij daarin een eigen weg gaat. Zijn vele voorgangers op commentatorisch gebied, zoowel in den ouderen als nieuweren tijd, deden het anders. Uitgezonderd dan alleen de *eenige* Chrysostomus, die hem trouwens als model-vertolker van Paulus' geschriften in doorloopende verklaring *(„perpetua enarratione")* bestendig voor oogen staat, afgedacht van enkele bezwaren tegen hem. De *nieuwere* exegeten, met name *Luther* in Epistolam „ad *Galatas"* en *Philippus Melanchthon* „ad *Romanos"* zijn hem te *beknopt*. („contractiora") Maar dezen wilden ook alleen de hoofdzaak der Paulinische leer, de voornaamste „loci" der Theologie behandelen ; en alles afzonderlijk in regelmatige orde uiteen te zetten, lag niet in hun bedoeling.

Als we hier met zooveel nadruk *Bucer* hooren spreken over *Luther's* studie op de *Galaten* (evenals *Calvijn* Bucer's werk op *Romeinen* alleen vergelijkt met dat van zijn voorgangers *Melanchthon* en *Bullinger)*, dan mag daaruit op tamelijk goeden grond de conclusie getrokken worden, dat zij blijkbaar in hun tijd al niet meer wisten van *Luther's* voorlezingen voor zijn studenten over den brief aan de *Romeinen*, en wel van 3 Nov. 1515 tot 7 Sept. 1516, welke Sept. 1908 door Prof. Joh. Ficker, bijna 4 eeuwen dus later, voor het eerst weer in een nieuwe uitgave verschenen zijn en in 1927 door *Eduard Ellwein* voor de eerste maal in het *Duitsch* werden gepubliceerd. Tenminste : *Bucer* maakt alleen melding van *Luther's* verklaring op de *Galaten*, naast die van *Melanchthon* op de *Romeinen*, en betitelt juist *deze twee* in zijn bespreking van commentaren op *Romeinen* uit de *Oudheid*, de *Middeleeuwen* en den *Nieuweren Tijd*, als : „die twee gulden boeken." („aurei illi duo commentarii"). Maar dit terloops ! Hoofdzaak is voor *Bucer* er op te wijzen, dat hij juist dat al

te gedrongene van de nieuwere verklaarders der Schrift niet begeert na te volgen. Zijn eigen „mengelmoes" („farrago") verkiest hij welbewust boven wat wij mogen noemen de *Middeleeuwsche* Schriftinterpretatie, die behalve de interlineaire- en rand*glossen*, welke het taalkundige verzorgden, en *scholiën* of verhandelingen hadden over de *grondgedachten* van het een of andere Schriftgedeelte, zooals bv. *Luther* in zijn verklaring op de *Romeinen* die gaf. [1])

Die *breedte* van betoog wilde Bucer niet opgevat zien als een zucht om zijn voorgangers te willen verbeteren in de behandeling van het *centrale* van het Reformatorisch geloof. Dat hadden zij duidelijk genoeg aan het licht gebracht.

Hij verstond daaronder de leer der *rechtvaardigmaking*. („Hoc caput religionis nostrae.") En dan deze rechtvaardigmaking door middel van het *geloof* in Jezus Christus, den Heere alleen. Een leer, die *zekerheid* gaf omtrent Gods eeuwig welbehagen („certitudo"), met als rijke gevolgen: *gemoedsrust onder alles*, en *ware deugdsbetrachting*, in verwachting van *Gods heerlijkheid*, eens in de zijnen geopenbaard. Een uitspraak, waarmede Bucer het *motief* zijner *verkiezingsleer*, in onderscheiding van bv. Luther en Zwingli duidelijk aangeeft.

Door deze leer was *de sleutel der kennis* op heel de Schrift weer aan de wereld teruggegeven, en de toegang tot het eeuwige leven weder ontsloten.

En beter dan deze orthodoxe commentatores zou *Bucer* niet kunnen, ook niet willen spreken over deze cardinale reformatorische leer. Hij is hun oprecht erkentelijk voor wat ze gaven. Een ander motief dringt hem dan ook tot schrijven. Waar Paulus' geschriften *overvol* van Goddelijke wijsheid zijn, en als een kort compendium van de heele leer van Christus, geven zij alle mogelijke aanwijzingen over Gods Wil onder alle omstandigheden. Een *breedere* uiteenzetting daar-

---

[1]) *Eduard Ellwein*, Martin Luther. Vorlesung über der Römerbrief 1515/16; übertragen von Ed. Ellwein 1927. Vorwort V—XI.

om van Paulus' gedachten kan de „Sancti" onder alle mogelijke verhoudingen te zekerder maken van den Raad Gods. („De placito Dei certiores".) Paulus geldt nu eenmaal bij wijze van orakel („vice oraculi") en zijn woorden getuigen van een rijkere openbaring dan eenig ander deel van de Schrift („revelationis amplioris"). Met name zijn brief aan de *Romeinen* biedt het grootste deel niet zoozeer van de Paulinische, als wel van de algemeene heilige Philosophie: („maxima pars totius non tam Paulinae quam universae S. Philosophiae"). Indien zulke uitgebreide verklaringen nu ingaan op Paulus' bewijzen, gedachten en woorden in regelmatige orde, dan komt daardoor bovendien ook steun voor de *centrale* leer der rechtvaardigmaking, die vaak zoo onbeholpen wordt verdedigd.

Bucer wilde in dien geest nu werken, om den universeelen geest van Paulus zoo diep mogelijk te verstaan, hoezeer hij ook bewust was van zijn gebrekkige uitrusting, niet zoo zeer wat *talent* als wel *geestelijke* kracht betreft. („curtae admodum suppellectilis, non tam ingenii quam spiritus".) Het werk is hem wel zwaar gevallen, maar hij wilde het doen om de kennis van Christus rijker en voller te maken bij de herders der Gemeente. En het zou hem een verkwikking zijn, als anderen door zijn gebrekkig streven (hoc meo quali quali conatu") werden aangevuurd de schatten van hun talent en geleerdheid aan hetzelfde doel te wijden en dan beter dan hij het deed.

Een goed overzicht van den inhoud van het geheele werk verschaft Bucer dan, saam te vatten in de navolgende woorden: metaphrasis; expositio; interpretatio; observationes; conciliationes et decisiones; en dit alles voorafgegaan door enkele bijzondere verhandelingen over voorname objecten van het *Reformatorisch geloof, onder belichting van Bucer's geest.*

Met een tamelijk *vrije* vertaling uit den grondtekst, waarin rekening is gehouden met de Hebraeïsmen en Paulinische

uitdrukkingen, (wat de Patres niet konden,) tracht hij het oorspronkelijke zoo dicht mogelijk naar den zin te naderen.

Daarop geeft hij bij elk afzonderlijk onderdeel van den brief een overzicht van Paulus' gedachten ; een vertolking van den echten zin der woorden ; en eindelijk allerlei opmerkingen van stichtelijk karakter.

Bij de *expositie* van den Paulinischen gedachtengang legt hij vooral ook nadruk op het bewijsmateriaal van den Apostel. *Bucer* onderscheidt daarbij tusschen de argumenten voor de *geloofsobjecten* („quae credi oportet") en die voor de *zedelijke dingen.* („de rebus humanis et officiis sanctorum.") De *geloofsbewijzen* („Demonstrationes in Theologia") bieden hem de hoogste zekerheid, en zijn axioma's van sterker karakter dan welke gelden in de gewone wetenschappen. Ze staan voor de geloovigen door zich zelf vast. („Sanctis per se nota").

Deze *„principia Theologiae"* zijn alleen in hun vastheid te aanschouwen door het *geloofslicht* (lumen fidei), welk licht *heiliger* („sanctius") is dan het *redelicht* of het „lumen intellectus", hetwelk de beginselen der overige wetenschappen doorziet in hun waarachtigheid.

Ook wijst *Bucer* op den voornaamsten grond, waarop deze theologische bewijzen rusten, nl. Gods Woord („in primam omnium caussam, verbum Dei" of het : „Deus dixit"). En deze grond is „indubitatius" dan die, waarin de bewijzen der wetenschappen rusten, immers : de dingen zelf. („res ipsae".)

De *zedelijke bewijzen* zijn bij *Bucer* te onderscheiden, al naar gelang zij raken de *noodzakelijke* dingen in het leven, die *altijd* moeten voorkomen („necessaria") of ook het *contingente,* het *accidenteele.* („quae accidunt ep' oligon.") Ook voor het aanvaarden van deze bewijzen is de leiding van Gods Geest noodig, zal de *volle waarheid* („plena veritas") van den wil Gods over het leven worden gekend zoowel in de altijd gelijk blijvende of ook in de toevallige levensplichten. Gods Geest toch is alleen de machtige, om het erfelijk ver-

dorven hart te verlichten tot kennis der waarheid. („Ita est vitiatum ingenium nostrum labe originali.")

Toch wil *Bucer* door deze erkenning niet den indruk wekken, of de uitéénzetting van de leer des eeuwigen levens nu maar geheel kan plaats vinden, zonder rekening te houden met eischen van wetenschap. De goddelijke dingen, die alleen waarachtig zijn, („sola vera, sola certa") moeten niet paradoxaal worden voorgesteld. („tam parum verisimiliter, tam infirme, tamque paradoxoos"). Dat zou de wetenschappelijk aangelegde geesten, die de philosophie van het Kruis („Philosophia crucis") nog niet aanvaard hebben, terecht afstooten. Trouwens : Gods wil eischt iets anders. Hij toch, Die alle verstand en wetenschap, methode en talent schenkt, heeft zelf de leer der eeuwige dingen in zulk een evidente orde en methode („eo ordine, via et evidentia") voorgedragen, dat de menschelijke geest, („mens humana"), die zijn ontvangen normaal redelicht *goed* („recte") gebruikt, althans de *redelijkheid* der waarheid wel moet erkennen, ook al kan hij alleen door wedergeboorte („renata"), welke deel geeft aan het geloofslicht („lux fidei") tot het volle inzicht in de waarheid komen („percipere"), zóó, dat ze ook de leefregel wordt voor het leven. (ut eam vita sequamur.") Om dit laatste te bereiken is noodig de algeheele vernieuwing ; moeten we zijn „plane innovati." Maar overigens mag vastgesteld worden, (en hij herhaalt deze uitspraak ook elders), dat, als slechts de waarheid in haar schoonheid („sua modo veste, suo cultu") wordt voorgehouden, de mensch ook zonder het bijzondere geloofslicht, haar willens of onwillens in haar kracht moet toestemmen. („quin velimus nolimus assentiri illi oporteat.") Op deze overtuiging berust zijn zin voor de *apologie* der Schriftuurlijke waarheid tegenover hen, die het wedergeboren hart nog missen, en de wijsheid van het kruis nog niet in zich hebben opgenomen, hoe scherpzinnig en onderlegd ze overigens ook mogen zijn. Hij wil hierin een navolger Gods zijn !

Na deze *belangrijke* opmerkingen van *principieelen*

aard verklaart hij dan verder, dat het hem bij de interpretatie te doen is om den *eigenlijken* zin van Paulus' woorden. („germanum sensum") Iets moet niet slechts in *hoofdzaak* waar zijn met het oog op het geheel van de leer, („si summam doctrinae sanctae spectes"), doch tot op het *woord* in zijn juiste beteekenis. („proprio intellectu") Anders is er steeds het gevaar van te vervallen in vreemde dogma's, zooals het vaak was. En te gevaarlijker is dit, omdat het afzakken „ad dogmatum peregrinitatem" dan langzaam en onmerkbaar toegaat. („sensim et latenter".) In dit gedeelte wil *Bucer* ook de *patres* laten spreken. Al te uitvoerig, althans in het begin, deed hij zulks. Later moet hij ook in dit opzicht op beperking bedacht zijn tot meerdere helderheid. („breviore et luculentiore ratione.")

Het laatste stuk der Schriftverklaring bestemde hij voor allerlei „observationes", die de *eeuwige* waarheid der Schrift, los van tijden en personen, bedoelen vast te leggen. („dogmata et praecepta *infinita*"). Want alles „in tota Scriptura" heeft zijn bijzondere waarde voor alle menschen, behoudens ieders bijzondere roeping van God. („Sua tamen ratione")

Hier komt het er natuurlijk op aan, te waken tegen een verkeerde *inlegkunde*, („inferre") die de Schrift alles laat zeggen wat men wil, terwijl zij juist als *Gods Woord* van één zin en leer is („sensus doctrinaeque unius".) Bucer is dus een vijand van de *allegorische* Schriftinterpretatie. En alles bij deze observaties doelt bij hem op de leiding der vroomheid. („ad universam pietatis institutionem").

Als bijvoeging van belangrijke waarde heeft Bucer bij dit alles nog gegeven een 42-tal „conciliationes" en „decisiones." In de eerste biedt hij aan de verzoening van schijnbaar tegenstrijdige Schriftplaatsen. Die schijnbare tegenstrijdigheid hangt volgens *Bucer* samen met het feit, dat de Schrift de taal van het volk spreekt. („Scriptura modis omnibus popularis".) Wanneer echter de *juiste* zin der uitspraken wordt vastgesteld, blijkt de overeenstemming klaar als de dag. („consonantia quae illis est et consensus")

De „decisiones" spreken zich uit over in Bucer's tijd bestaande *controvers*, welke loopt over de voornaamste dogma's van het reformatorisch geloof. („praecipua sane religionis nostrae dogmata"). Meermalen bestaat echter de strijd meer in *woorden* dan in de *zaak zelf*. („plaerumque magis in verbis quam re ipsa.") En één van zijn hoofdoogmerken is *Bucer* vooral aan te wijzen, dat er meer overeenstemming is met de waarheid èn bij de *Patres* èn bij de *Scholastiek* zelfs, dan gewoonlijk wordt aangenomen. Het was dit punt voornamelijk, waar Calvijn nog al overwegend bezwaar tegen had.

Al dezen gewichtigen arbeid heeft Bucer ingeleid met enkele verhandelingen over de voornaamste quaesties van het reformatorisch geloof („aliquot ex primis religionis nostrae quaestionibus.") Dit waren voor hem : de *rechtvaardigmaking, het geloof, de wet. de overeenstemming der Philosophie met de Theologie* („congruentia Philosophiae cum Theologia") en wat daarmede samenhing. Hij wilde daarop *vooral* het accent leggen, omdat alles in Paulus' Philosophie, ja : in heel de heilige Philosophie daarop rustte. Van deze laatste toch gaf de Apostel een schoon compendium. („Paulina Philosophia, quae scilicet *totius sacrae Philosophiae* summam continet consummatissimam.")

En zijn eenig doel met dezen grootschen en zwaren arbeid („multa et ardua") was : de waarheid van Christus met haar eigen bewijs, naar de autoriteit van Schrift en Katholieke Kerk in ouderen en nieuweren tijd vast te stellen. Zulk een Schriftverklaring worde, zegt *Bucer*, niet op zij gedrongen met de dwaze opmerking, alsof zij van het *lezen* der Schriften zelf zou aftrekken. („a legendis ipsis monumentis spiritus sancti".) Integendeel leidt zij te dieper in de Schriften in.

Het is uit een en ander wel duidelijk, naar wij hopen, dat, na deze omschouw, een indringen in Bucer's gedachtenleven de moeite loonen zal.

HET TUCHTRECHT DER MEERDERE VERGADERINGEN

verdedigd tegen de bezwaren van Dr van Es
in de Leeuwarder Kerkbode

door

Ds JOH. JANSEN te Wierden.

II.

2. *De Kerkelijke procedures.*

Hiervan bespreekt Dr van Es een drietal nl. van Caspar Coolhaes te Leiden en van Herman Herberts te Gouda, die beide in het laatst der 16e eeuw, en van Frederik van Leenhof te Zwolle, die in het begin der 18e eeuw voorvielen. Het waren geschillen, waarbij ernstig conflict was ontstaan tusschen de Ouderlingen ter plaatse eener- en het kerkverband anderzijds. Hierbij zou men verwacht hebben, zoo merkt Dr van Es op, dat de meerdere vergaderingen tot afzetting der Ouderlingen en Diakenen zouden zijn overgegaan, wanneer ze hadden gemeend daartoe bevoegd te zijn [1]). Laten wij zien of dat inderdaad te verwachten was.

De procedure-Coolhaes te Leiden.

Caspar Coolhaes (1536—1615), geboren te Keulen, Roomsch opgevoed, ging als Karthuizer monnik reeds met de reformatie mee en werd in 1574 gereformeerd predikant te Leiden. Daar viel het kerkelijk conflict met hem voor, waarbij het gaat over een *kerkrechtelijk* en *dogmatisch* geschil.

Kerkrechtelijk loopt het over de inmenging van den Ma-

---

1) L. K. 1928 no. 17

gistraat in de verkiezing van kerkeraadsleden. De Magistraat wilde de verkiezing van kerkeraadsleden aan zich trekken. De kerkeraad mocht wel dubbel getal van namen opmaken, maar de Magistraat zou daaruit de helft kiezen. Twee leden van den Magistraat zouden de kerkeraadsvergaderingen bijwonen en één van hen zou deze zelfs als praeses leiden.

Toen Ds Cornelisz, die naast Coolhaes predikant was en met hem op vrij gespannen voet leefde, en al de Ouderlingen, op één na, echter weigerden in dien nieuwen kerkeraad zitting te nemen, werden zij door den Magistraat eenvoudig, zonder vorm van proces, afgezet. In plaats van Ds Cornelisz werd Ds Hallius (Jan Halle) als predikant benoemd en in plaats der afgezette ouderlingen anderen aangesteld. Ds Coolhaes, die de Erastiaansche beginselen der kerkregeering was toegedaan, stond daarbij aan de zijde van den Magistraat.

Bij dit kerkrechtelijk kwam nu een *dogmatisch* geschil. Ds Coolhaes hing over naar de leer der algemeene verzoening en van den vrijen wil. De Staten van Holland, daarin gemoeid, verwezen dit geschil naar de synode van Middelburg, 1581. Deze veroordeelde hem en besloot, dat hij afgezet zou worden indien hij volhardde in zijn weigering om schuld te bekennen. Aanvankelijk daartoe bewogen en weer te Leiden teruggekomen, weigerde hij opnieuw. De Staten kwamen nu weer tusschenbeide, benoemden een gemengde commissie nl. van enkele predikanten, die leden der synode te Middelburg, 1581, geweest waren, en een vijftal deputaten uit den Magistraat te Leiden, die hem, zelfs met toestemming van de leden uit den Leidschen magistraat opnieuw veroordeelde. Deze commissie deelde haar oordeel aan de Staten mede, die het bekrachtigden en verklaarden, dat de kerken, in synode vergaderd, met de censuur mochten voortgaan „sulx als zijlieden naer Gods leere ende woert bevynden sullen te behoeren." Daarop heeft dan ook, na volhardende onboetvaardigheid, de particuliere synode van Haarlem, 1582, tot zijn afzetting besloten en is hij in opdracht der synode, 25 Maart 1582, in de kerk van Haarlem geëxcommuniceerd door Ds

Lydius van Amsterdam, „diewyle het te Leyden niet en konde geschieden" [1]).

„En wat deden nu" — zoo vraagt Dr van Es — „de meerdere vergaderingen tegen den Leidschen kerkeraad, die dus in zulk een ernstig conflict met haar leefde, dat de zuiverheid der leer, ja de erkenning van het kerkelijk gezag zelf betrof? Heeft de classis — of toen dit wel niet was te verwachten — dan toch de synode dezen lastigen kerkeraad of deze kerkeraadsleden, die toch zoo in het oogloopend het verzet tegen het gezag der meerdere vergaderingen en de eenigheid der leer steunden, toen eenvoudig afgezet, of ten minste getracht het te doen, heeft zij er toch van gesproken, zelfs maar aan gedacht? Hoe zou zulk een maatregel juist hier voor de hand hebben gelegen, wanneer zich eenige synode daartoe in trouwe had bevoegd gevoeld?" [2]).

Het komt mij voor, dat Dr van Es hier niet gelukkig is in zijn betoog. Zeker, indien de kerkeraad van Leiden, gesteund door den Magistraat, zonder zich aan de excommunicatie van Ds Coolhaes te storen, hem als predikant had gehandhaafd, dan ja had hij een tuchtwaardige zonde gedaan en was hij der afzetting waardig geweest. Maar dat deed hij juist niet. Ds Coolhaes is noch door den Magistraat noch door den kerkeraad als predikant gehandhaafd.

Wel heeft de kerkeraad tegen de excommunicatie geprotesteerd, maar in den *wettigen weg* aanstonds bij de volgende particuliere synode van 's-Gravenhage, 1583, waar zij „int lange haer beclachte ghedaen hebben over de procedueren so des nationalen als insonderheijt des provincialen Sijnodi, teghen Caspar Coolhase ghehouden, als onbehoorlick gheexcommuniceert zijnde tot grooten prejudicie ende nadeele der voorsz. ghemeente, die zij seijden in de voorsz. hande-

---

1) Reitsma en Van Veen, Acta der Prov. en Part. synoden enz., I, 114-116. Bij volgende aanhalingen verkort: R. en v. V. Acta enz.

2) L. K. 1928 no. 19.

linghe niet ghekent geweest te zijn contrarie selfs de ordonnantien bij de synode ghemaeckt" enz.[1]).

En toen deze antwoordde, dat zij, ,,een particuliere synodus zijnde, gheen competente richter was, om van de handelinghen eens nationalen ende provincialen sijnodi te oordeelen"[2]), heeft hij zich in den geordenden kerkelijken weg op de volgende generale synode, van 's-Gravenhage 1586, beroepen[3]), met dit gevolg, dat Coolhaes, na schuldbekentenis wel weer ,,als lidmate der ghemynte soude ontvangen worden tot den aventmale", maar wat zijn herstelling als predikant betrof, bepaalde zij, dat hij eerst ,,een half jaer ad lectiones theologicas in de universiteijt soude gaen" d.w.z. Coolhaes, die bij de opening der universiteit in 1575 de inaugureele rede mocht uitspreken, moest eerst nog een half jaar op de banken zitten om grondig onderricht te ontvangen ; en voorts moest hij, ,,indien hij daernae beropinge soude crijghen", gewoon als candidaat weer examen doen volgens de K. O., terwijl hij bij dat examen ten overvloede nog een ,,goede attestatie aengaende zijn leere van de professeurs aldaer vertoonen moest"[4]). Coolhaes onderwierp zich wel, maar heeft zich deze vernedering toch niet laten welgevallen. Gemakkelijk werd het hem ook niet gemaakt. Reeds in 1587 verijdelde hij een nieuw beroep, doordat hij blijkbaar op verzoek van den ambachtsheer, zonder toestemming der classe van Hooch-Rhynlandt op een Zondag tweemaal te Warmond preekte. Later schreef hij in zijn : Een cort warachtich verhael van 1910 blz. 156 vv., dat ter synode zou gestipuleerd zijn, dat hij van nu af niet alleen voor ,,een lidmaet" en ,,broeder", maar ook voor een ,,Dienaer des woorts" en ,,mede-dienaer" weer ,,aenghenomen" en ,,bekend" en ,,ghehouden" werd[5]). Toen zijn optreden verder verhinderd werd gaf hij het op. Hij ver-

---

[1]) R en v. V. Acta enz. II, 224. [2]) Idem, II, 224.

[3]) Rutgers' Acta van de Nederl. synoden der 16e eeuw blzz. 567-571.

[4]) R. en v. V. Acta enz II, 305.

[5]) Rutgers' Acta van de Ned. synoden der 16e eeuw blz. 560.

huisde naar Amsterdam, waar hij met het stoken van gedistilleerd in zijn onderhoud voorzag, geen lid der kerk weer is geweest en in 1615 is gestorven.

Uit het voorgaande blijkt nu duidelijk, dat de Kerkeraad van Leiden, hoezeer hij ook aan de zijde van Coolhaes stond, volkomen in den wettigen kerkelijken weg tegen diens excommunicatie in appèl ging, zelfs met de uitdrukkelijke verklaring, dat hij de „Eersame" leden der synode van 's-Gravenhage „in desen deel (inzake dit appèl) voor wettelicke richters" erkende, zoodat er noch voor de particuliere, noch voor de generale synode gegronde reden was den kerkeraad van Leiden wegens verzet tegen het gezag der meerdere vergaderingen te schorsen of af te zetten.

En mocht Dr van Es nog vragen waarom de synode dezen Magistraats-kerkeraad wegens zijn onwettige aanstelling als zoodanig dan niet afzette, dan is ons antwoord daarop: de reden daarvan lag in het karakter der kerk als *publieke* kerk. Dit bracht de moeilijkheid mede, wanneer de plaatselijke magistraat den kerkeraad de hand boven het hoofd hield. Een afzetting zou in zulk een geval geen effect gesorteerd hebben. Eerst toen door de Dordsche synode de Remonstrantsche dwalingen veroordeeld waren en de overheid de synodale uitspraak erkende, konden de classen en synoden de Remonstrantsche kerkeraden, omdat zij zich niet aan de leerbeslissing wilden onderwerpen, afzetten.

Nog een enkele opmerking voeg ik hieraan toe.

Prof. Rutgers beriep zich op het voorbeeld van Coolhaes om te bewijzen, dat een classe of synode niet „bevoegd" was „in een toestand van hopelooze verwarring een kerkeraad te excommuniceeren." Hij betoogde immers, dat „ook waar Classis of Synode, niet ter eerster instantie, maar wettiglijk, censureerde en de uitvoering aan een Kerkeraad opdroeg, deze nog altijd bezwaar kon maken en niet gedwongen kon worden, gelijk b.v. gebleken is bij de excommunicatie van Casper Coolhaes, in den aanvang der 17e eeuw, die de Am-

sterdamsche Kerkeraad, ondanks de opdracht eener Synode, nooit heeft willen effectueeren" [1]).

Dr van Es toont nu zelf aan, al noemt hij in dit verband zijn naam niet, dat deze voorstelling van Prof. Rutgers onvolledig en ook onjuist is. Coolhaes toch, zoo deelt hij mede, verhuisde na zijn afzetting in 1582 van Leiden naar Amsterdam, blijkbaar „zonder attestatie te vragen", zoodat hij te Amsterdam geen lid was ; voorts, dat de synode van Zuid-Holland wenschte en begeerde, dat de kerkeraad van Amsterdam nu verder „metten excommunicatie tegens hem procederen" zou ; en eindelijk, dat de Kerkeraad van Amsterdam *„haer beswaerde"* (d. i. zich bezwaard gevoelde) *sonder kennisse des Noordthollantschen synodi metter excommunicatie tegens hem voort te vaeren"* (c. v. m. J.) [2]). De zaak was deze, dat de kerkeraad van Amsterdam niet weigerde, omdat hij de synode *onbevoegd* achtte tot excommunicatie van een kerkeraad, maar omdat hij onder Noord-Holland en niet onder Zuid-Holland ressorteerde en dus alleen aan de synode van Noord-Holland onderworpen was. Het viel mij op, dat Dr van Es, die zoo kras beweert, dat Prof. Rutgers zich schier nooit vergist, hier zelf zijn leermeester corrigeert.

De procedure-Herberts te Gouda.

Met nog minder grond beroept Dr van Es zich op het voorbeeld van Herman Herberts (1540—1607), geboren uit Roomsche ouders, in het Cisterciënser klooster Buurlo (Westfalen) opgevoed, in 1566 pastoor te Winterswijk, en nadat hij met de reformatie meeging, eerst Gereformeerd predikant te Wezel en van 1577 tot Oct. 1582 te Dordrecht. Herberts bleek echter al spoedig niet vrij te zijn van Pelagiaansche en Doopersche gevoelens. Ook was hij umtarist en chiliast. Hij was een welsprekend man en trok veel volk. Toch kreeg hij

[1]) De Rechtsbevoegdheid enz., blzz 31, 32, noot 2.
[2]) L. K. 1928 no. 17.

te Dordrecht al spoedig moeite, omdat hij eigenwillig de Catechismusprediking en de belijdenispredicatie voor het Avondmaal wegliet en leerde, dat een christen in dit leven reeds tot de volmaaktheid kon komen. Toen broederlijke vermaning niet baatte, verbood de kerkeraad hem den kansel en werd hij door den Magistraat van Dordrecht geschorst. En toen hij ook daarop nog weigerde schuld te bekennen, en door den Magistraat zou ontslagen worden, vertrok hij plotseling naar Gouda, waar hij meermalen gepreekt had, zeer geliefd was en met open armen werd ontvangen.

Ook te Gouda, waar hij in Oct. 1582 predikant werd, raakte hij spoedig met zijn collega's in conflict. Hij veranderde de doopvragen in vermaningen, was inzake de praedestinatie de gevoelens der latere Remonstranten toegedaan en gaf vooral aanstoot door een „Corte verklaring van Rom. 2 : 28", waarin hij het bindend gezag van Schrift en Belijdenis verwierp en vrij onderzoek van den Bijbel bepleitte. Er was weinig met hem te beginnen. Na vele bemoeienissen met hem, zelfs door de generale synode te 's-Gravenhage, 1586, waar hij den dans nog wist te ontspringen, heeft de particuliere synode van 's-Gravenhage, 1591, hem ten slotte *geschorst* en aan een commissie opgedragen, ingeval hij door deze schorsing niet tot boetvaardigheid kwam, verder met hem te procedeeren tot „excommunicatie finalicken" toe, en daarvan denuntiatie (afkondiging) te doen in de naastgelegen plaatsen, Dordrecht, Schoonhoven en andere, die zij zouden goedvinden [1]).

Toen verdere vermaningen niet baatten en het op de synode van Leiden, 1592, bijna tot zijn afzetting zou gekomen zijn, bond hij weer wat in en riep de hulp in van de Staten. Deze droegen toen, geheel buiten de synode om, zijn zaak op aan twee predikanten nl., Johannes Uytenbogaart en Franciscus Lansbergen, een uitgelezen tweetal, die wel zouden zorgen, dat Herberts gehandhaafd bleef. Zij bewogen hem dan ook

---

[1]) R. en v. V. Acta enz. II, 418.

op enkele punten tot zekere bekentenis, welke zij uit zijn mond op schrift gesteld hadden en door hem onderteekend waren. De Staten waren dan ook van oordeel, dat zij Hermannus „op eenen matelycken goeden voet gebracht" hadden. En de synode, aan handen en voeten gebonden, verklaarde na samenspreking over enkele punten, dat alle leden „eendrachtelyck wel te vreden te zyn ende een goet genoegen te hebben ende dat men tot een finale affhandelinge der sake zoude voortgaen". Tot wegneming der ergernissen en tot verzoening van Herberts met de kerken, waar zijn naam ter excommunicatie was afgekondigd, en tevens met de gemeente te Gouda, werd een zeker concept opgesteld, dat aldaar voorgelezen zou worden [1]). Een zwak protest liet de volgende synode te Den Briel 1593, over de manier der verzoening nog hooren en daarmee was deze tuchtzaak weldra doodgeloopen [2]). Herberts kwam zoo langzamerhand weer op het kussen. In stilte in zijn verzet door den Magistraat en de Staten gesteund, bleef de Catechismusprediking uit. Veel moeite heeft hij dan ook sinds niet meer gehad. Zelfs werd hij bijna elk jaar naar de particuliere synode afgevaardigd. Hij bleef tot zijn einde toe predikant. In 1607 is hij gestorven.

Wat is nu de conclussie uit deze geschiedenis?

Dr. van Es meent, dat er in de procedure van Herberts voor de meerdere vergaderingen nog meer reden was om tegen den kerkeraad van Gouda op te treden, omdat deze niet zooals die te Leiden een overheidscreatuur was, meer uit eigen beweging handelde en zijn houding daarom des te bedenkelijker was. Wat hebben toen de meerdere vergaderingen gedaan, zoo vraagt hij, tegenover een Kerkeraad, die zelfs in zulk een ernstig conflict, de leer betreffende, de partij van den schuldige koos, en daarin blijkbaar ook niet geringen steun vond bij de andere predikanten zijner classis? Hebben toen de Zuid-Hollandsche Synoden zich herinnerd, dat zij toch

[1]) R. en v. V. Acta, enz., II, 441—446.
[2]) Idem III, 34—35.

ook macht hadden om dit schadelijk verzet te breken, en zulke onwettige ouderlingen en diakenen af te zetten ? [1]) Ook hier verklaart Dr van Es het niet-afzetten van den wederspannigen kerkeraad te Gouda door de synode uit haar besef, dat zij daartoe alle bevoegdheid miste.

Is deze conclussie juist ? En volgt zij logisch uit deze geschiedenis ? Antwoord : In geenen deele !

Vooreerst niet, omdat het op zich zelf reeds onjuist is het ontbreken van tuchtoefening in zulk een geval af te leiden uit de onbevoegdheid der synode daartoe. Daarvoor kunnen heel andere redenen zijn. Juist het geval-Herberts bewijst het zelf. Waarom toch heeft de synode *hem zelf* niet afgezet, hoewel er oorzaken genoeg voor waren ? Was het, omdat zij er zich niet bevoegd toe achtte ? Immers neen, want zij achtte zich, en terecht, wel bevoegd in denzelfden tijd Coolhaes af te zetten. Maar zij liet het na uit vrees voor den Magistraat en vooral voor de Staten Provinciaal.

En voorts niet, omdat zij in dit bepaald geval niet logisch uit de procedure-Herberts volgt. Immers de tuchtoefening is hier bij *Herberts zelf* reeds blijven steken en als 't ware vast- of doodgeloopen. Zij kwam niet eens aan de behandeling van zijn kerkeraad toe. De vraag is hier dan ook niet, zooals Dr van Es stelt, waarom de meerdere vergadering den weerbarstigen kerkeraad niet afzette, maar zij moet luiden : waarom zij den eerst- en meest-schuldige, n.l. Herberts zelf, niet afzette. Waarom deed zij dat niet ? Toch niet, omdat zij zich daartoe niet bevoegd achtte, maar omdat de tuchtoefening door de wederrechtelijke inmenging der Staten in de kerkelijke zaken onmogelijk werd gemaakt. Eerst in tweede instantie, wanneer de synode Herberts had afgezet en de kerkeraad hem, zonder zich aan het synodale vonnis te storen, als predikant had gehandhaafd, zou de vraag aan de orde gekomen zijn, wat er met den kerkeraad had behooren te ge-

---

[1]) L. K. 1928 no. 21.

schieden. Dr van Es loopt hier de geschiedenis al te zeer vooruit!

De procedure—van Leenhof te Zwolle.

Hetzelfde blijkt ook uit het derde voorbeeld dat Dr van Es aanhaalt om zijn stelling te bewijzen, n.l. dat van Ds Frederik van Leenhof te Zwolle. Te Middelburg geboren, in 1647, werd hij in 1670 predikant te Abbeville, in 1672 te Nieuwvliet (in Vlaanderen), in 1680 te Velzen en in 1681 te Zwolle, waar hij in 1712 stierf.

Jarenlang ging het goed met hem. Maar in 1703 gaf hij een boek uit getiteld: „*De hemel op aarde, of een korte en klare beschrijving van de ware- of standvastige blijdschap, zoo naar de reden, als naar de H. Schrift voor allerlei slag van menschen en in allerlei voorvallen*", waarin hij, zooals de titel reeds aanduidt, leerde, dat de hemel (de hemelsche blijdschap en zaligheid) hier op aarde moet genoten worden. De hemel werd door hem niet als een plaats, maar op pantheïstische wijze als een aandoening der ziel beschouwd. De ware blijdschap bestond in het gelaten dragen van alles wat ons van Godswege overkomt. Dit noodlotsgeluk was de waarachtige godsdienst, welke èn door de rede èn door de H. Schrift wordt geleerd.

Dit boek bracht zooveel gemoederen en pennen in beweging, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk er als het ware van beefde, zooals Ypeij en Dermout zeggen. Schier alle theologische kopstukken, schrijft Dr van Es terecht, mengden zich in den strijd: van den Honert, d' Outrien, Burman, Leidekker e.a. enz. Men beschuldigde hem van Spinozisme, Cartesianisme, Atheïsme, enz. 't Scheen wel of alle dwalingen van dien tijd in hem gevaren waren. In de verdedigingsgeschriften, van zijn hand, het eerste: *De Hemel op aarde, opgehelderd van de nevelen van misverstand en vooroordeelen;* en het tweede: *Een kort antwoord op den brief van den Heer T. H. van den Honert wegens de redekundige aanmerkingen enz.*

maakte hij het nog niet beter. Op de confessioneele of leerstellige zijde van dit vraagstuk gaan wij echter niet in. Het is ons hier om de *kerkrechtelijke* behandeling te doen.

De gewone voorstelling door Ypeij en Dermout in hun „Geschiedenis der Christ. Kerk in de 18e eeuw" enz. gegeven is deze, dat Ds van Leenhof den Kerkeraad van Zwolle spoedig tevreden stelde, zoodat hij aan de zijde van dezen, die daarbij gesteund werd door den Magistraat van Zwolle en door de Staten van Overijsel, geen last had, maar dat hij op aanstoken van de Noord- en Zuid-Hollandsche synoden, die aan van Leenhofs *hemel* hier op *aarde* geen plaats gunden, door de Overijselsche synode van 1708 met eenparige stemmen van den predikdienst is *ontzet*, doch door den kerkeraad, die, gesteund door den Magistraat, zich aan het synodale vonnis niet stoorde, in zijn dienst werd gehandhaafd, totdat van Leenhof eindelijk in 1710, den strijd moede, aan den Magistraat eervol ontslag verzocht en verkreeg.

Op grond van deze en andere mededeelingen werd het *feit der afzetting* van Van Leenhof door de synode van Overijsel in 1708, als *vaststaand* aangenomen door alle historieschrijvers, ook door Dr H. G. Kleyn en Prof. Dr F. L. Rutgers in den tijd der Doleantie. Wie kon ook vermoeden, dat het niet geheel juist zou zijn ? Welnu, uitgaande van dat als vaststaand aangenomen feit rees er in den Doleantie-strijd verschil over een *tweede*, daaruit voortvloeiend punt, nl. of de meerdere vergaderingen toen de bevoegdheid hadden den weerbarstigen kerkeraad, die Van Leenhof handhaafde en stijfde in zijn dwalingen, wegens openbare scheurmaking af te zetten, ja dan neen ?

Dr Kleyn zei : ja, „de kerkeraad van Zwolle zou zijn afgezet geworden, indien niet de Overheid de kerken had verhinderd hunne (moet zijn : hare) macht uit te oefenen." *Macht* om den kerkeraad af te zetten had de synode van Overijsel zeker, maar de *uitoefening* van die macht werd haar toen door de Overheid belet. En hij voerde dat aan als bewijs voor zijn stelling, dat de hoogere besturen tijdens de Doleantie

bevoegd waren een plaatselijken kerkeraad, die weigerde zich te onderwerpen, met verlies van het recht op de kerkelijke goederen, af te zetten.

Prof. Rutgers antwoordde echter: neen, „de Overheid heeft nooit eenig verbod van zoodanige strekking gegeven; ja zelfs nooit op eenige wijze zich ook maar uitgelaten over kerkelijke proceduren tegen den Zwolschen kerkeraad. Men zou zich dus hebben laten afschrikken door een verbod, waarvan taal noch teeken bestond" [1]). De synode miste dan ook volgens Prof. Rutgers de bevoegdheid tot afzetting van den kerkeraad. Zij kon alleen het kerkverband met dien onwilligen kerkeraad verbreken. En hij bewees daarmede zijnerzijds de onrechtmatigheid van de afzetting der kerkeraden, die met de Doleantie meegingen, door de hoogere besturen.

Bij het nalezen der Acta van de synode van Overijsel, 1708, bleek mij echter, dat van Leenhof zelf door de synode niet eens uit zijn ambt is ontzet. Zij sprak wel met beslistheid uit, dat van Leenhof „niet langer in de kerk ende op den predikstoel gedult magh worden," en dat „sij hem verder als leeraer ende lidmaet der gereformeerde kerk sal mogen nogh willen erkennen." En zij zou ongetwijfeld ook tot de daad der afzetting zijn overgegaan, indien de Politieken niet hadden ingegrepen. Maar toen het er op aan kwam de *daad* bij het *woord* te voegen, is de synode voor den tegenstand der *Politieken* bezweken.

Dr van Es merkt op, „dat de kwestie, waarom het gaat, veel verder zou zijn gebracht door de mededeeling van *wat* daar dan in die bedoelde Acta staat, dan alleen, „dat de zaak wel wat anders stond dan Prof. Rutgers meende. Herinneren wij ons wel, dan zijn zulke mededeelingen ook metterdaad wel eens toegezegd" [2]). Wij stemmen hem dat toe en willen de resoluties der synode, al vraagt het wat plaatsruimte inzake het punt, waarop het aankomt, hier woordelijk mededeelen.

---

[1]) De Rechtsbevoegdheid enz. blz. 172. [2]) L. K. 1929 no. 24.

De gang der procedure-van Leenhof op de synode van Overijsel, 12 Juni 1708, was dan aldus. Zij ving aan met het voorlezen van de resoluties der vier classen : Zwolle, Vollenhove, Deventer en Kampen inzake van Leenhof. Daarna werd uit elke classe één lid aangewezen „om hetgeen bij hen geresolveert is te vergelijken en alles tot eene conclusie te brengen, om de Christelijke synode te dienen voor een project".

Ondertusschen lieten de Commissarissen Politiek zich al aanstonds gelden. De correspondenten der synoden van de andere provinciën drongen er met kracht op aan, dat de zaak *kerkelijk* zou worden afgedaan. Maar Commissarissen Politiek wilden afwachten wat de resolutie van Ridderschap en Steden (de Staten der Provincie) zou inhouden. Toen de synode daarvan niet wilde weten, gezien de belangen van Kerk, Staat en maatschappij, stonden Commissarissen Politiek wel toe, „dat er uit de rapporten der respectieve classen een conclusie mocht worden opgemaakt, doch dat die *geen stant* grijpen soude, *aleer dezelve door Ridderschap en Steden zou zijn geboekt*". (c. v. m. J.)

Daarop werd het concept, uit de rapporten der vier classen getrokken voorgelezen :

> „Uit de voorgelesen acten van de respectieve classen gebleeken synde, dat Deventer en Vollenhove onbepaeldelik tot afsnydinge van Fred. van Leenhof in haer acten geconcludeert hebben ; Campen en Swol sub conditione, voor ende geduerende dese Christ. synodus te praesteren ; dan die niet gepresteert synde, niet minder dan die beide eerstgenoemde classes in hare acten tot deselve censuer verstaen ; ende alsoo in desen een volkome eenstemmigheid is ;
>
> Heeft dese vergaedering ten gevolge van die eenpaerige resolutien ende advijsen van haere respective committenten geconcludeert, volgens den inhoude van den Woorde gods ende vastgestelde kerkenorden deser landen :
>
> Dat hij Frederikus van Leenhof tot hier predikant tot Swolle, als bevonden te sijn schuldig aen het Spinosismus, hartnekkiglijk in sijne dwaelingen volherdende, alle

kerkelijke vermaeningen verachtende, ende derhalven al voorlang de censure der kerke sich weerdig hebbende gestelt, voortaen niet langer in de kerke ende op den predikstoel gedult magh worden, maer van de eene ende andere moet worden uitgeslooten, ende sij hem verder, als leeraer ende lidmaet der gereformeerde kerk sal mogen nogh willen erkennen : Alles alleenlik tot herstelling der gestoorde ruste, wegneming der ergernisse ende blaeme, bewaeringe der waerheit, ende eere van godts heilige naem.

Dese resolutie voorgelesen, ende met veel aendagt overwogen synde, heeft dese Christel. vergaedering deselve geaggreert, bijgevolge tegen Fred. van Leenhof, als daerin voorgelesen ende gehoort is uytspreekende ; doch met wensch tot Godt, dat syn E. hierdoor geraekt, ende tot erkentenisse syner grouwelike dwaelinge gebracht, eenmael door nieuwe stichtinge syner voorgaende swaere ergernisse verbetere."

Wat sprak de synode hiermede nu uit ? Zeker, zij sprak bij wijze van conclusie uit, dat zij van Leenhof schuldig had bevonden aan het Spinozisme ; voorts, dat hij zich vanwege zijn hardnekkige volharding in zijn dwalingen al voorlang de censuur had waardig gemaakt ; en eindelijk, dat hij voortaan niet langer als lid der kerk en als predikant op den predikstoel geduld mocht worden en derhalve als lid geëxcommuniceerd en als predikant afgezet behoorde te worden. Maar wat heeft de synode toen verder gedaan ? Heeft zij toen zelf, de daad bij het woord voegende, hem *daadwerkelijk geëxcommuniceerd,* zooals de synode van Haarlem in 1582 met Caspar Coolhaes gedaan heeft ? Helaas neen ! Maar nadat één van de heeren Commissarissen Politiek (de heer Sloot) geadviseerd had, hoewel de conclusie der synode „sich liet gevallen", ze niet in de acta te insereeren (opnemen), maar ze uit te stellen tot de zaak door Ridderschap en Steden goedgekeurd zou zijn ; en de ander (C. P. van Marle) zeide, dat hij wel met de synode kon valuteeren, schreef zij *twee brieven, één* aan den *Magistraat van Zwolle* en *één* aan den *Kerkeraad van Zwolle,* waarin zij de *uitvoering* van het kerkelijk

vonnis uit haar handen in die van de Politieken en van den kerkeraad overgaf.

Aan den *Magistraat* schreef zij, dat met eenparige stemmen Fred. van Leenhof uit zijn geschriften geoordeeld en verklaard was een volslagen Spinozist te zijn en „deshalve waardig afgezet te worden" ; voorts dat de Chr. synodus daarvan als haar plicht is kennis geeft „in die wisse hoope, dat UWE. als voedsterheeren van godts kerke t' syner tijt daertoe de gunstige hand sult gelieven te leenen, dat dese sententie aan hem Fred. van Leenhof kerkelijk peremptoir magh geëxecuteerd worden : welke *peremptoire executie* de gemelde synodus *gaern heeft willen uytstellen* (c. v. m. J.) totdat van het verhandelde van t' Chr. Synodus, in de saek van Leenhof, door de Edelm. commissarissen politiek aen de eerste bijeenkomst van Ridderschap en Steden advertentie sal gegeven sijn" ; en eindelijk met verzoek aan den Magistraat, er bij den kerkeraad op aan te dringen Ds van Leenhof bij provisie in zijn dienst te schorsen tot den tijd van de peremptoire uitvoering der sententie en moge helpen het kwade te weren.

En aan den *Kerkeraad* schreef zij, met eenparige stemmen besloten te hebben, dat Fred. van Leenhof om voornoemde dwalingen niet alleen van zijn predikambt moet afgezet, maar ook ontzegd de gemeenschap der heiligen, welke hij als lidmaat der kerk tot hiertoe genoten heeft ; voorts „de Christ. synodus voorgemelt, heeft *gaarne willen uijtstellen de peremptoire executie dier sententie,* (c. v. m. J.) totdat van het verhandelde van de Christ. synodus in de saeke van Leenhof door de Edelm°. Heeren Commissarissen politiek aen de eerste bijeenkomst der Ridderschap en Steden advertentie sal gegeven sijn ; en eindelijk *„ondertusschen* versoekt de Christ. Synodus dat UEW. hem Fred. van Leenhof, volgens het oordeel en last van de Christ. synodus *in synen dienst schorsen* (c. v. m. J.) ende het avontmael ontseggen zal, ten tyd en wijle, dat de gemelde sententie aan hem Fred. van Leenhof peremptoir sal mogen worden geexecuteert, waerop wij ons verlaetende bevelen wij UL. de bescherminge godts".

Wat heeft de kerkeraad daarop toen geantwoord? Heeft hij zich gehaast aan haar verzoek, om Ds van Leenhof te schorsen in zijn dienst en van het Avondmaal af te houden, tot tijd en wijle de Staten toestemming zouden geven tot de excommunicatie over te gaan, te voldoen? Dat zij verre! Hij heeft juist integendeel, schuilend achter het verbod van den Magistraat, Ds van Leenhof in zijn dienst gehandhaafd. De Notulen des Kerkeraads melden daarvan het volgende.

Nadat dit schrijven der synode in een extra-ordinaire kerkeraadsvergadering van 19 Juni 1708 was voorgelezen en rijpelijk overwogen, „is besloten en goetgevonden, also in dese saek sonder kennis en het goetvinden van haer EHA niet kan worden gedaen, dat de brief hier boven uitgedrukt, aen HEHA. sal worden gecommuniceert, vernomen na haer goetvinden en versogt dat haer E H A. in dit wigtig stuk dese vergaderinge gelieven te dienen van advys". Twee ouderlingen (Groothuis en Cuperus en diaken Smidt) werden door den kerkeraad gedeputeerd om dit verzoek aan den Magistraat over te brengen. Deze commissie rapporteert dan ook op de kerkeraadsvergadering van 23 Juni: „dat H E H A. gelast en bevolen hebben, dat de saek van D(ienaar) van Leenhof sal blijven in statu quo, dat is te zeggen, dat men met hetgeen de Chr. synodus heeft versogt en gelast *niet sal voortgaen,* (c. v. m. J.) of yet daer van werkstellig maken, voor dat aen dese E. vergadering een schriftelijke resolutie van H. E. H. A. sal syn overgelevert en ter hand gestelt". Daarop volgt dan het besluit van den kerkeraad: „De E. vergadering dat gehoort en rijpelijk overwogen hebbende, heeft geoordeelt, dat daertegen niet kan gedaen worden, en de voorschreven resolutie moet worden afgewacht".

Wat was nu het antwoord van den Zwolschen Magistraat op bovengenoemden brief der synode en op het gevraagde advies van den kerkeraad? Dit melden ons de Resoluties van Schepenen en Raden van 4 Juli 1708 als volgt:

„Schepenen en Raden hebben niet sonder veel sur-

> prise en bevreemdinge vernomen, dat gem. synodus sich heeft laten gelusten om niet alleen te treden tot een nye behandelinge van de bekende zaak van Ds v. L., maar ook selfs over zijn persoon te vellen een definitief oordeel en sententie van deportement, en daarna te verklaren, dat aan Sijn E. moet worden ontsegt de gemeenschap der heiligen, die hij als lidmaat der kerk genoten heeft, daar nogtans de respe. classen tot de voors. nye behandelinge niet wettelijk na de ordre van de regeringe hebben verkregen gehad de noodsakelijke handopeninge van R. en St., gelijk in desen behoorde, en ook selfs bij haar Eerw. versogt en aldus mede voor nodig aangesien is, temeer, omdat de saak voormaals ingevolge de kerkelijke behandelinge, ringen so classe als synode, en bij de hoge overheit voor afgedaan werd gehouden."

Dit was het antwoord op den brief der synode. De Magistraat van Zwolle ontziet zich niet haar surprise, haar verbazing uit te spreken over den moed der synode om zonder handopening van Ridderschap en Steden de zaak van Leenhof opnieuw in behandeling te nemen. M. a. w. haar uitspraak inzake van Leenhof was eenvoudig ongeldig!

Op de vraag van den E. Kerkeraad, hoe sich in desen te sullen gedragen, antwoorden S. en R. voorop te stellen, dat de saak met de Artikelen van Satisfactie, waaraan Ds van L. voldaan heeft op kerkelijke wijze èn in den kerkeraad èn op de classis èn op de synode van Deventer (1705) is afgedaan, zelfs met kennisgeving door de synode aan R. en St., dat zij voldaan was; voorts, dat de respectieve classen in 1707 en 1708 wel weer een verzoek tot handopening voor een nieuwe behandeling hebben gedaan, maar dat zij dit verzoek hebben moeten declineeren (van de hand wijzen), zoodat de zaak bleef in zijn vorigen staat en „dese nye behandeling informeel en krachteloos gehouden wordt en de zaak alsnog in staat van surceance (opschorting) moet worden gelaten." Van deze resolutie werd een extract aan den kerkeraad gezonden als antwoord op het gevraagde advies.

De eerste vraag is nu, niet wat de synode toen met den

weerbarstigen kerkeraad, die van Leenhof handhaafde, maar wat zij met Ds van Leenhof zelf, den eerst en meest schuldige verder gedaan heeft. Heeft zij zelf, toen de kerkeraad weigerde aan haar verzoek te voldoen, hem geëxcommuniceerd en uit zijn ambt ontzet? Volgens gereformeerd kerkrecht had zij daartoe niet alleen het recht, maar was zij er ook toe verplicht. Immers neen! Ds van Leenhoff bleef in het ambt gehandhaafd, heeft in Dec. 1710 eigenwillig ontslag van zijn ambtelijken dienst verzocht bij den Magistraat en is als emeritus-predikant in 1712 gestorven. *De synode is voor den tegenstand der Politieken bezweken en heeft niet tot excommunicatie van Van Leenhof durven overgaan.*

De voorstelling van Prof. Rutgers, dat „het feit der afzetting van Leenhof tengevolge van den aandrang aller andere kerken in 1708 eindelijk gevolgd is, ondanks den tegenstand der Overheid, die toen waarlijk hare „verhindering" nog niet had opgegeven"; dat de Overheid „toch zelve moest erkennen, dat zij de kerkelijke procedure, met de daaruit voortgevloeide afzetting, *niet* had kunnen verhinderen"; en dat „van Leenhof, ondanks zijne afzetting, toch in kerkelijken dienst is gebleven, niet doordat de Overheid hem handhaafde, maar doordat de Zwolsche Kerkeraad zulks ook deed" [1]), is dan ook niet juist. Uit de boven medegedeelde gegevens blijkt duidelijk, dat „de zaak wel wat anders stond dan Prof. Rutgers meende." De synode heeft wel op de afzetting aangestuurd; zij sprak wel uit, dat van L. *„voortaen niet langer in de kerke en op den predikstoel gedult magh worden, maer van de eene ende andere moet worden uitgeslooten ende sy hem verder als leeraer ende lidmaet der gereformeerde kerk sal mogen noch willen erkennen"*. Maar tot de *daad* der afzetting kwam zij niet. Toen het er aan toe was gaf zij het op en liet de uitvoering aan den Magistraat en den kerkeraad over. Zij is voor den tegenstand van den Magistraat der Stad en der Provincie eenvoudig bezweken. Van Leenhof is dan ook juist

[1]) De Rechtsbevoegdheid enz. blzz. 170, 171.

„doordat de Overheid hem handhaafde, in kerkelijken dienst gebleven." Indien niet de Magistraat van Stad en Provincie achter den kerkeraad gestaan en hem voorgeschreven had, wat hij had te doen, zou de synode het met den kerkeraad wel gevonden en hem tot de afzetting overgehaald hebben. Maar de kerkeraad was slechts dienstknecht van den Magistraat. Hij nam in heel deze procedure schier geen enkel zelfstandig besluit. Hij vroeg steeds eerst den Magistraat om advies en was slechts uitvoerder van diens wil. Zoo is het dan bij van Leenhof *nooit tot de afzetting gekomen*. Het bleef bij een *woord* en kwam niet tot de *daad*.

Eerst nu, nadat vaststaat, dat er van tuchtoefening in eerste instantie over van Leenhof zelf niets is gekomen, kan de vraag gesteld of er in tweede instantie nog wel eenige tuchtoefening over den kerkeraad verwacht mocht worden. Roeping der synode ware geweest, toen de kerkeraad weigerde aan haar verzoek te voldoen, zelf eerst van Leenhof af te zetten ; en eerst daarna, indien de kerkeraad hem ook dan nog had gehandhaafd,ook dezen wegens scheurmaking af te zetten. Waar zij echter de afzetting van Van Leenhof uit vrees voor de Overheid niet eens aandurfde, was er van haar eenige verdere tuchtoefening over den kerkeraad niet te verwachten. De zenuw der tucht was vanwege den voortdurenden strijd met de Overheid, door overspanning verlamd !

De stelling van Prof. Rutgers, dat het verzet der overheid de afzetting van Leenhof door de synode van Overijsel niet heeft kunnen verhinderen, of om ze in zijn eigen woorden weer te geven : „De kerken hebben zich, gelijk wij zagen, niet laten afschrikken door een bepaald verbod dat ten aanzien van Leenhof, door de Overheid gegeven was, waaruit blijkt, dat zij dus aan de Overheid de bevoegdheid niet toekenden, om bij rechtmatige bezwaren den loop eener kerkelijke procedure te verhinderen", is dan ook niet juist. Wij laten nu in het midden of zij aan de Overheid de bevoegdheid toekenden om met haar dwingende macht den loop eener ker-

kelijke proecdure te verhinderen d.w.z. of zij, om met Uytenbogaert te spreken, aan de Overheid autoriteit in kerkelijke zaken toekenden. Maar al heeft de synode in haar groote meerderheid die bevoegdheid ten sterkste ontzegd, het *feit* is niet te ontkennen, dat zij zich door den tegenstand der Overheid heeft laten afschrikken om van Leenhof daadwerkelijk uit zijn ambt te ontzetten.

Daarom is ook de conclusie, welke Prof. Rutgers bij wijze van een vraag uit deze stelling trekt : „konden zij (de kerken) dan tegelijkertijd met betrekking tot den Kerkeraad zulke bevoegdheid aan de Overheid wèl toekennen, zoodat hierin de reden lag waarom zij den Kerkeraad niet afzette ?" [1]) of stellig uitgedrukt : dat het niet-afzetten van den kerkeraad door de synode niet uit de verhindering van de zijde der overheid, maar uit haar eigen onbevoegdheid daartoe zou zijn te verklaren, niet juist. Immers toen classis Deventer, nadat duidelijk gebleken was dat de kerkeraad van Zwolle wegens verbod der Overheid, van Leenhof in den kerkelijken dienst handhaafde, op de classe Zwolle van 9 April 1709, een zwakke poging waagde om haar te bewegen tegen den kerkeraad van Zwolle op te treden, heeft de Magistraat dit met bedreiging van straf eenvoudig belet. De geschiedenis daarvan heb ik in de brochure : *Het tuchtrecht der meerdere vergaderingen* blzz. 27—28 uitvoerig meegedeeld.

Zoo komen wij ten slotte tot de vraag, of er, 't zij dan rechtstreeks, 't zij dan zijdelings ook iets, wat op tucht gelijkt tegen den weerbarstigen kerkeraad van Zwolle ondernomen is.

Rechtstreeks konden alleen de classe Zwolle en de particuliere synode van Overijsel hier optreden, omdat de kerk van Zwolle onder deze classe en synode ressorteerden. Waar de synode echter uit vrees voor de Overheid van Leenhof zelf niet eens durfde afzetten was er van haar, en noch minder van de classe Zwolle, geen tuchtactie tegen den kerkeraad te

---

[1]) Rechtsbevoegdheid enz. blz. 172.

wachten. Wel sprak de classis van 25 Sept. 1708 uit, dat van Leenhof „niet in de vergadering getolereert mag worden". Dat was ongetwijfeld als een soort censuur bedoeld. Zij liet hem wel in het ambt, maar verbood hem de classe. En wel heeft de volgende classis (23 Oct. 1708), waar van Leenhof tegen de verwachting in verscheen en op de vraag op wat grond hij verscheen, antwoordde: „door ordre van den Magistraet" en toen hij „wilde sitten", gedreigd uiteen te zullen gaan indien van Leenhof bleef, zeker om daarmede uit te drukken, dat zij hem niet meer als lid der classe erkende. Dit was echter niet meer dan een breed gebaar, waarmede zij haar onmacht trachtte te bedekken.

Maar wat Prof. Rutgers schreef, dat „er nooit door iemand ook maar van gesproken is, dat de Zwolsche Kerkeraad moest gecensureerd of ter zijde gesteld worden" — let wel, dat hij hier tweeërlei maatregel noemt: *censuur* of *ter zijde stellen*, met welken laatsten term hij zeker het losmaken van het kerkverband zal bedoeld hebben — en dan zoo stellig mogelijk verzekert, dat dit „niet alleen nooit voorgesteld, maar ook nooit ter sprake gebracht is, zelfs niet met een enkel woord"[1]), is niet juist. Immers zooals ik in de brochure *Het tuchtrecht der meerdere vergaderingen*, blzz. 27—28, reeds aantoonde, heeft classis Deventer reeds op de synode van Vollenhove, 1708, dezelfde die van Leenhof veroordeelde, daarna op de classis Zwolle van 9 April 1709 en later nog op de synoden van 1710 en 1711, een *quaeritur* (een vraag) aan de orde gesteld: „of niet soo een kerkenraet in welke soo een predikant wordt getolereert en gemaintineert als sy oordeelt dat Fred. van Leenhof is, de communicatie behoorde te worden afgesneden, sonder van deselve eenige kerkelijke atetstatiën te ontvangen of ook aan haar te verleenen". Stel nu dat zij met dit „afsnijden der communicatie" niets anders bedoelde dan „*ter zijde stellen van den Zwolschen kerkeraad*" of het verbreken van het kerkverband, dan nog is die stellige ontkenning van

1) Rechtsbevoegdheid enz. blz. 172.

Prof. Rutgers onjuist. Immers hij ontkende beide, èn dat er nooit van „censuur" èn dat er nooit van „ter zijde stellend" sprake is geweest.

Met die uitdrukking „afsnijden der communicatie" zit Dr van Es dan ook wel wat verlegen. Hij verklaart kort en goed : „Wat de Overheid zocht te beletten was *niet* de afzetting van de ouderlingen en diakenen, *maar* het *afbreken* van *het kerkverband* met den Zwolschen Kerkeraad." Maar in de volgende zinnen verzwakt hij de stellige verzekering zelf door de opmerking, „dat de uitdrukking" (van prof. R.), dat „er door niemand ook maar van gesproken is, dat de Zwolsche Kerkeraad moest *gecensureerd* of *ter zijde* gesteld worden" ook wel eenigszins voor misverstand vatbaar is, in zoover namelijk ook het opzeggen van het kerkverband of dan toch de uitoefening daarvan als een tuchtmaatregel beschouwd kan worden, gelijk bijv. ook Ypeij en Dermout doen...... De bedoeling van den professor is echter o.i. duidelijk : hij dacht aan de meer persoonlijke censuur door schorsing en afzetting. Intusschen schijnt het verbod van de Overheid niet verhinderd te hebben dat, wat de classis Deventer bedoelde, toch ook in Overijsel op de eene of andere wijze is doorgegaan, anders zou men moeten aannemen, dat ook Ypeij en Dermout e.a. geheel verkeerd zijn ingelicht geweest, wat natuurlijk kan, maar, waar zij zich op hun bronnen beroepen, toch niet geheel waarschijnlijk is. Intusschen doet het alles, gelijk we reeds opmerkten, aan de kwestie, waarom het onder ons gaat, zoo wat niets toe of af" [1]).

Wij maken hier enkele aanteekeningen.

Vooreerst, dat ook volgens Dr van Es „het opzeggen van het kerkverband of dan toch de uitoefening daarvan als tuchtmaatregel beschouwd kan worden". Hij geeft dus toe, dat aan de meerdere vergaderingen een zekere tuchtmacht over kerkeraden, die, zooals in het geval van Leenhof, zich aan het oordeel en verzoek der synode niet storen, toekomt.

---

[1]) L. K. 1929 no. 25, noot 16.

Voorts, dat classis Deventer in haar Quaeritur niet sprak van „losmaken of verbreken van het kerkverband", maar van „afsnijden der communicatie d.i. der gemeenschap", wat hetzelfde is als excommunione of extra communionem ecclesiarum separeeren en, evenals bij Coolhaes, die ook geëxcommuniceerd werd, zoowel het afsnijden als lid der gemeente als ook het ontzetten uit het ambt inhield.

Ten derde, dat het vermoeden van Dr van Es, dat het verbod van de Overheid toch ook in Overijsel niet schijnt verhinderd te hebben wat classis Deventer bedoelde, onjuist is. Noch classis Zwolle, noch de particuliere synode van Overijsel hebben over den kerkeraad van Zwolle censuur geoefend of dezen terzijde gesteld. De Magistraat heeft het met zijn dwingende macht wel weten te verhinderen. Alleen staat er in de Notulen van classis Zwolle van 25 Sept. 1708 een besluit inzake van Leenhof, dat hij in de vergadering niet getolereerd mag worden, waarop hij onder protest heenging; en in die van 21 Oct. 1708, waar van Leenhof zitting eischte, dat de vergadering uiteen wilde gaan, waarop van Leenhof de wijste partij koos en verdween. Maar dit betrof van Leenhof alleen en niet zijn kerkeraad.

Samengevat is het resultaat van ons onderzoek dan ook tweevoudig:

Vooreerst, dat, evenals bij Herberts te Gouda, de tuchtoefening door de synode van Overijsel reeds bij van Leenhof zelf op het dwingend verbod van den Magistraat van Zwolle en van Ridderschap en Steden van Overijsel is gestuit, zoodat zij niet eens aan de tuchtoefening over den kerkeraad toekwam.

En voorts, dat de zwakke poging van de zijde van het kerkverband in de provincie nl. van classis Deventer om classis Zwolle en de synode van Overijsel te bewegen de communicatie met den kerkeraad van Zwolle af te snijden eveneens door voornoemde Overheid met dreiging van geweld is verijdeld.

EENE NIET-GESLAAGDE PROEVE VAN BELIJDENIS

door

Dr. S. GREIJDANUS.

De Deputaten voor den Uitbouw der Belijdenis, door de Synode te Groningen in 1927 benoemd, hebben hun Rapport aan de Kerken toegezonden.

Ook zij zijn niet eenstemmig.

Hun oordeel over de noodzakelijkheid en wenschelijkheid van uitbouw onzer Belijdenis verschilt, maar toch hebben zij gezamenlijk eene Proeve van belijdenis voor den uitbouw opgesteld, hoewel één dezer Deputaten, Prof. Dr. J. Ridderbos, haar niet aanbeveelt.

Omdat het hier eene quaestie van belijdenis betreft, en het dus de vraag raakt, of wel zuiver en zonder misverstand te wekken, beleden wordt naar Gods Woord, zal het zaak zijn, deze Proeve nauwkeurig te overwegen.

Daartoe zij hier eene poging ondernomen.

Kortheidshalve laat ik het verdere Rapport, en ook de Memorie van Prof. Dr. J. Ridderbos, geheel onbesproken, om me nu uitsluitend tot de Proeve te beperken, en daarvan ook slechts drie punten te behandelen, ter adstructie mijner meening, dat deze Proeve niet-geslaagd moet heeten, en door onze Kerken niet als Belijdenisgeschrift aanvaard kan worden.

Deputaten bieden eene Proeve van belijdenis aan van 8 Artikelen. Deze handelen over algemeene en bijzondere open-

baring, over de Heilige Schrift, hare ingeving, wijze van ingeving, gezag, duidelijkheid, en uitlegging.

De drie zaken, die in dit artikel besproken zullen worden, zijn de verhouding van algemeene en bijzondere openbaring, de verhouding van de bijzondere openbaring en de Heilige Schrift, en het getuigenis des Heiligen Geestes.

Art. 1 dezer Proeve begint aldus: „Wij gelooven, dat God Zich aan den mensch van het begin zijner schepping heeft geopenbaard zoowel rechtstreeks in zijn hart als door de natuur en de historie". Daarna wordt in dat Artikel dan gehandeld over de verstoring, die de zonde hierin bracht, en over de waarde en de ongenoegzaamheid ter behoudenis van „deze algemeene openbaring".

In Art. 2 heet het vervolgens: „Wij gelooven, dat God den mensch uit loutere barmhartigheid onmiddellijk na de overtreding van Zijn gebod Zijn bijzondere openbaring heeft geschonken..." Daarna wordt in dit Artikel voorts gezegd, door wie God deze openbaring gaf, en wat haar inhoud is.

Door de nauwkeurige opsomming in Art. 1, van de openbaring aan den mensch „zoowel rechtstreeks in zijn hart als door de natuur en de historie", en het spreken van „deze algemeene openbaring", en het zeggen in Art. 2, dat God „onmiddellijk na de overtreding van Zijn gebod Zijn bijzondere openbaring heeft geschonken", wordt de voorstelling gegeven:

1. dat God aan Adam en Eva, dus aan den mensch vóór den zondeval, Zich slechts openbaarde in het hart, door de natuur, in de historie;

2. dat na den zondeval kwam verrijking van openbaring niet slechts naar inhoud, doch ook naar wijze, doordat bij de genoemde algemeene openbaring kwam de bijzondere;

3. dat de onderscheiding van Gods openbaring vóór en na 's menschen val dus ook betreft de wijze, en wel in dien

zin, dat na den zondeval eene rijkere wijze van openbaring aan den mensch geschonken werd, welke niet maar enkel wat den inhoud betreft, maar ook wat de manier aangaat, die vóór den val overtreft;

4. en dat dus de openbaring aan den mensch na den val, die vóór zijne overtreding van het verbod in Gen. 2 : 17, niet slechts naar inhoud overtreft.

Dit nu kan moeilijk met de Heilige Schrift overeenkomende heeten, die ons weten doet, dat God Zich aan den mensch in het Paradijs vóór diens zondeval openbaarde niet enkel in het hart, door de natuur en de historie, maar veel rijker op bijzondere wijze door persoonlijken omgang, door het komen tot den mensch, door aan hem te verschijnen, door met hem te spreken, door met hem te verkeeren als een vriend; vgl. Gen. 1 : 28—30; 2 : 16—17, 21—22; ook 3 : 8; en vgl. Dr. H. Bavinck, *Geref. Dogm.* [2] I, blz. 318.

We hebben dus reeds vóór 's menschen zondeval de onderscheiding van algemeene en bijzondere openbaring, inzoover het betreft de *wijze* van openbaring. En na den zondeval is juist deze bijzondere openbaring *naar hare wijze van openbaren* verminderd, en niet vermeerderd. Even nog verscheen de Heere aan den mensch na zijn zondeval, en sprak Hij tot hem, Gen. 3, maar daarna gebeurde dat slechts weinig meer, en tot weinigen, en op andere manier: Gen. 4 : 9; 6 : 13; 12 : 1; Ex. 3 : 2; 19 : 16 vv.; 20 : 1 e. d.g. In de *wijze* van openbaring is na des menschen val geene verrijking gekomen tegenover hetgeen geschiedde vóór diens val, doch vermindering, maar naar *inhoud* werd nu Gods openbaring verrijkt, doordat het nu werd eene openbaring van *bijzondere genade*, ter verzoening en behoudenis van den gevallen mensch.

De voorstelling in deze Artikelen 1 en 2 kan dus, op zijn zachtst gesproken, geheel onjuiste, onschriftuurlijke denkbeelden wekken.

Een tweede punt betreft de verhouding van de bijzondere openbaring en de Heilige Schrift.

In Art. 3 luidt deze Proeve : „Wij gelooven, dat de bijzondere openbaring Gods te rijk is dan dat zij geheel in schrift kon worden gebracht". Hierna wordt ten bewijze Joh. 21 : 25 aangehaald. En dan gaat Art. 3 voort : „Daaruit echter heeft de Heere in de Heilige Schrift laten opteekenen al wat Zijn kerk tot aan het einde der dagen noodig heeft om Hem te kennen, te belijden en tot eer Zijns Naams te leven......"

Hiermede wordt dus de voorstelling gegeven, dat de Heilige Schrift eigenlijk slechts geeft een soort uittreksel van de bijzondere openbaring, en eene beschrijving daarvan is, of ook eene oorkonde, echter geene menschelijke slechts, maar eene Goddelijke. Nu is dit ten deele wel juist, en zelfs voor een groot deel, doch ook maar ten deele. Van een aanmerkelijk deel der Heilige Schrift gaat het niet op. Het geldt speciaal de historische boeken, ofschoon ook dan nog niet geheel, en voorts de profetische boeken, ofschoon ook dan nog niet zonder uitzondering. Maar men kan dit niet zeggen van de brieven van het Nieuwe Testament, Romeinen tot Judas, noch van de Openbaring aan Johannes, dus niet van een groot deel van het Nieuwe Testament. Ook gaat het niet op van het grootste deel der Psalmen, noch van liederen als Ex. 15 ; Deut. 32 ; I Sam. 2, noch van het grootste deel van Job, noch van Spreuken, Prediken, Hooglied, of althans dan slechts in zekeren zin, en ook wellicht niet van sommige deelen der Profeten; vgl. Jeremia 36 : 32, vgl. vs 2.

Bij deze Schriftdeelen vallen openbaring en opschrijving samen, of kan men althans niet zeggen, dat het opgeteekende slechts een deel van het desbetreffend geopenbaarde bevat.

De Heilige Schrift is dus veel meer dan schriftelijke opteekening van een deel der bijzondere openbaring, en brengt ook openbaring, die tevoren nog niet geschonken was, noch door woordelijke prediking, noch door feitelijke historie.

De verhouding tusschen bijzondere openbaring en Heilige Schrift wordt in Art. 3 dezer Proeve daarom niet juist aan-

gegeven, noch op eene wijze beschreven, die misvatting uitsluit. Integendeel leidt die ongenoegzame onderscheiding als vanzelve tot verkeerde voorstelling te dezer zake.

Het derde punt is het getuigenis des Heiligen Geestes. Deputaten noemen op blz. 20 van hun Rapport dit als één der punten, die door hen niet verder uitgewerkt zullen worden. Dit had er toe moeten voeren, er in het geheel niet over te spreken, of anders precies de woorden te gebruiken van Art. 5 onzer Nederlandsche Geloofsbelijdenis. Nu was dit laatste moeilijk bij den anderen opzet en toon dezer Proeve. Doch het geval is thans, dat in Art. 6 dezer Proeve van het getuigenis des Heiligen Geestes iets anders gezegd wordt, dan in Art. 5 onzer Geloofsbelijdenis. Daar heet het : „.... omdat ons de Heilige Geest getuigenis geeft in onze harten, dat zij van God zijn". Als *inhoud* van het getuigenis des Heiligen Geestes ten aanzien der Heilige Schrift wordt daar dus aangegeven : de Goddelijke herkomst der boeken van de Heilige Schrift. Daarmede is dan vanzelf gegeven hun Goddelijk karakter, en hunne Goddelijke autoriteit. Er ligt als deel ook in opgesloten, hunne geloofwaardigheid, terwijl wat uitdrukkelijk gezegd wordt, vanzelf aangeeft, dat deze geloofwaardigheid rust in de Goddelijke herkomst dezer boeken. Op welke *wijze* dit getuigenis werkt, wordt niet nader aangeduid. Daarover bestaat dan ook nog op grond van verschillende gegevens onderscheiden meening.

Maar nu wordt in Art. 6 der Proeve te dezer zake gezegd : „Zij" — n.m.l. de Heilige Schrift — „heeft dan ook haar geloofwaardigheid in zichzelf, terwijl de Heilige Geest als haar Auteur daarvan getuigenis geeft in onze harten."

Dat geeft eene geheel andere voorstelling van dit getuigenis, dan Art. 5 onzer Geloofsbelijdenis. En wel in tweeërlei opzicht. Wat den *inhoud* aangaat, en wat de *wijze* betreft. Als inhoud wordt nu slechts genoemd de geloofwaardigheid der Heilige Schrift, welke geloofwaardigheid op zichzelve na-

tuurlijk niet op inspiratie behoefde te rusten. Allerlei is geloofwaardig, hoewel het niet door Gods Geest werd geïnspireerd. De inhoud van het getuigenis des Heiligen Geestes wordt dus in Art. 6 dezer Proeve veel enger genomen, n.m.l. slechts als rakende de geloofwaardigheid der Heilige Schrift. Terwijl de grond dezer geloofwaardigheid er niet bij wordt aangegeven, noch vanzelf mede ingesloten is, behalve dat hier gezegd wordt, dat „de Heilige Geest als haar Auteur daarvan getuigenis geeft". Dat is dus veel armer, dan wat boven over de voorstelling in Art. 5 onzer Geloofsbelijdenis werd uiteengezet.

Doch omdat nu de inhoud van het getuigenis des Heiligen Geestes zoo is ingekrompen tot de geloofwaardigheid der Heilige Schrift, is tegelijk de wijze van dit getuigenis nader bepaald. Dat getuigenis is nu geworden een getuigenis *aan* de geloofwaardigheid, in de harten. Dan kan het wel niet anders zijn dan eene openbaring of verklaring aangaande die geloofwaardigheid, eene verzekerende betuiging, eene Goddelijke mededeeling in het hart, welke die geloofwaardigheid bevestigt.

Dan hebben we dus in principe de voorstelling van materieele innerlijke openbaring, van een getuigenis des Heiligen Geestes, dat in het hart zekere kennis of mededeeling geeft, buiten de Heilige Schrift, zij het dan ook aangaande haar. En daarmede is dan in beginsel de weg geopend voor eene opvatting van photismos of illuminatie, als de Gereformeerden nimmer hebben willen aanvaarden, en van een lumen internum, dat kon los maken van de Heilige Schrift.

Natuurlijk is dat de bedoeling der Deputaten niet. Het gaat nu ook niet over hunne bedoeling, maar over wat in Art. 6 dezer Proeve staat, en opgesloten ligt, ondanks de betere bedoeling der Deputaten. En dan blijkt aldus, dat deze voorstelling verre ten achter blijft bij die in Art. 5 onzer Geloofsbelijdenis, en niet aanvaard kan worden, omdat zij onjuist is.

Afgezien dus van andere punten dezer Proeve, kan reeds uit deze drie besproken formuleeringen en voorstellingen blijken, dat deze Proeve niet-geslaagd moet heeten, en door onze kerken niet aangenomen kan worden als haar Belijdenisgeschrift. Reeds ten opzichte van deze drie punten zou er aanmerkelijke uitbreiding aan gegeven, en verandering in aangebracht moeten worden.

Wellicht komt ook hierin aan het licht, dat het voor uitbouw der Belijdenis nog niet de tijd is, en dat ook de noodzakelijkheid en de roeping daartoe niet aanwezig zijn, noch dringen.

KRONIEK.

Qui trop embrasse...., — Drie dichteressen. — Kerkisme? — Let op de historie.

Ik herinner me den ondeugenden variant dien onze Fransche leeraar placht te maken op den bekenden regel : *Qui trop embrasse, mal étreint ;* ...... : „Manque le train" verbeterde hij guitig en dit laatste sprak ons meer toe dan het „mal etreindre".

De Synodeleden, die omtrent dezen tijd aan hun nieuw of voor de meesten vernieuwd mandaat weer toe zijn moeten mij deze herinnering aan mijn schooljaren maar niet kwalijk nemen.

Het is niet uit spot, maar uit medelijden gezegd.

We hebben in de laatste dagen van Maart het *Rapport inzake den Uitbouw der Belijdenis* ontvangen. ,Lest not least' heeft de Heraut geoordeeld.

Maar daar minacht de Heraut de andere rapporten niet mee.

En als ge nu alleen maar die gedegen rapporten naar hun omvang beoordeelt, hebt ge met de aan de kerken gezonden drie brochures over het Promotierecht geen plaats genoeg in uw actetasch om ze mee naar Arnhem te voeren.

Liturgie 54, Leerboek 56, Vrouwenkiesrecht 43, Uitbouw belijdenis 46, Vooropleiding 14, Promotierecht 128 bladzijden.

Wel niet alles kaneel, maar nog minder eikenschors, waarop van toepassing kan zijn

> Wordt eikenschors bij 't pond gewogen,
> Men weegt kaneel bij 't lood.

In ernst, onze synodeleden kunnen veel aan ; ze hebben een breede vork, maar een gewoon burger die bij het laden

toeschouwt, denkt: ligt er toch niet wat al te veel hooi op?

Qui trop embrasse......

Te meer waar bij de gewichtigste rapporten de minderheid nog heftig schudt aan den steel, dien de meerderheid omhoog heft.

Promotierecht...... „Niet doen", zeggen de eerste 25 bladzijden; „beslist doen" de volgende 25.

Het Vrouwenkiesrecht......Ds. Lindeboom is even vurig „pro" als de andere vier heeren Dr. Bouwman c.s. „contra".

Nu weer het jongst verschenen rapport over den Uitbouw der Belijdenis. Ook daar geen communis opinio.

Eenvoudige, meelevende kerkleden klampen u inmiddels onderweg aan met de vraag: Moet over al die ingrijpende voorstellen de gemeente zelf niet eens vergaderen?

Jawel broeder! Maar ziet ge: Mijn collega en ik denken misschien niet gelijk over het promotierecht en als je dan moet voorlichten... je wilt het toch niet tot een stemming in de kerk laten komen?

En de uitbouw? Eerlijk gezegd: als ik prof. Ridderbos lees zeg ik: ja, dat is het ruimste en het veiligste ook al met het oog op den Calvinistenbond. Geen uitbreiding en geen verduidelijking.

Maar de oudere heeren argumenteeren ook niet mis.

Neen, neen, we moeten maar geen gemeente samenkomsten houden over al die Rapporten; want het meerendeel der vergadering zal wel weten waaróm ze samenkwamen, maar ze zal evenwel verward zijn!

En de synode?

In de ouden is de wijsheid en of ze enkele rapporten nogmaals zullen doen overstaan of dat ze *tabula rasa* met dit toch al overjarig koren zullen houden, we zullen kunnen verwachten, dat men den ouden raad van Cats in Arnhem ook op de kerkelijke maag zal weten toe te passen:

„Houd vast, dat velerlei gerecht
In éène maag geduwd, bijna gedurig vecht."

Met dankbaarheid maken wij gewag van de mooie Kroniek, die het Geref. Jongelingsblad van 14 Maart aan drie bekende Nederlandsche vrouwen wijdde.

Dat was een teeder-gestelde waardeering van de verzen, waarin *Nellie van Kol* haar geloof in Jezus uitsprak. Nellie van Kol is tot haar dood toe het Leger des Heils trouw gebleven, maar haar godvruchtige verzen zijn ook in onze Gereformeerde kringen met vreugde ontvangen, omdat zij door hun zachte vroomheid ook daar menig hart hebben verkwikt.

Een *zingende* ziel noemt het Jongelingsblad de thans overledene Nellie van Kol. En als een *zoekende* ziel wordt Helène Swarth naar haar jongsten bundel Avonddauw voorgesteld; een *strijdende* ziel Mevr. Henriëtte Roland—Holst, wier jongste verzen *„Vernieuwingen"* van de teleurstelling harer oude socialistische makkers zingen en naar een anderen woon het verlangen uitspreken : de woning waar het Licht is, dat zij in Christus vermoedt en reeds begeert te grijpen.

Ongemeen bemoedigend is het voor den kring der geloovigen, dat erkende dichteressen zulk verlangen naar den eenigen troost in haar heerlijke verzen openbaar maken. Wat zijn we al een heel eind verwijderd van '80 !——

Het danken voor zulke overgangen naar de éėne, heilige, algemeene, christelijke kerk behoeft echter niet te leiden tot het vergeten van het werk Gods ook in het doen zuiver houden van het instituut.

Het schijnt tegenwoordig zelfs in nabije omgeving over het hoofd gezien te worden, dat ik zeer goed mijn broeder in 't Heilsleger of in de Hervormde Kerk, in de Chr. Geref. Kerk of in 't H. V. de hand der gemeenschap als geloovige drukken kan, terwijl ik zijn opvatting en waardeering van het kerkelijk instituut absoluut niet deel.

En ook niet goedkeuren kan, dat hij bij zijn vroom gemoed, zoo weinig van de historie meer afweet.

We hebben met belangstelling het „nautische beeld" gelezen, waarmee Ds W. A. Hoek in zijn kerkelijke kroniek

(Algem. Wkb. No. 21) den toestand in de Herv. Kerk vergelijkt.

Het is zeer duidelijk, wie ook hier weer „de kwade Pier" is :

> „Er is slechts één categorie, die mij prikkelt en mijn bloed in beweging brengt. Te weten de categorie van hen die Christelijk, vroom, orthodox, geloovig — stapel de eerepraedikaten maar op — gebleven zijn en toch hun lidmaatschap hebben opgezegd. De religieuse deserteurs...
>
> Natuurlijk de kerk heeft schuld. Zij gaf te weinig en eischte veel.
>
> Soit ! Het is aan de kerk om te belijden dat zij weinig gegeven en veel gevraagd heeft. De bediening op een schip in den storm is niet als in een eerste klas hotel...
>
> Maar alle hens aan 't dek. De landrot met karakter wordt zeeman zoodra het spannen gaat en het is nog altijd de moeite waard een zinkend schip te helpen drijvend blijven...
>
> Van een zinkend schip midden in zee is geen ontsnappen. ...
>
> Van het kerkelijk schip is een zeer gemakkelijk ontkomen...

Ds. Hoek eindigt met den wensch dat er in onzen grooten tijd personen zijn, die meer dan individualisten zijn en het op zee nog durven wagen met het zalig onrustige „allen voor allen".

Het is het oude lied. Religieuse individualisten zijn de menschen, die in plaats van te pompen het zinkend schip verlaten...

Maar de historie zegt het anders.

We bevelen den lezers van het Weekblad voor Christendom en Cultuur sterk de lezing aan van de boeken van Rullmann over de Afscheiding en de Doleantie.

Het zal na lezing misschien duidelijk kunnen worden, dat om bij het nautische beeld te blijven, juist zij die zelf aan het

pompen sloegen en tot het pompen ernstig vermaanden, over boord werden gezet.

Zoo verloor „de kerk" veel mannen van karakter, die niets liever begeerden dan hens aan dek te zijn.

Dat ze niet verdronken is werkelijk de schuld van de aan boord geblevenen niet.

Waar in den grond der zaak het individualisme dan gevonden wordt, zullen wij maar niet uitmaken.

Het is niet alleen meer van onze Hervormde broeders, dat we het woord „Kerkistisch" hooren roepen, wanneer uit nog zeer recente historie sommige consequenties getrokken worden, die voor den droom van een veelomvattenden Calvinistenbond nog al storend zijn.

Laat dit roepen maar niet beschaamd maken de mannen, die naar hun geweten zulke consequenties niet anders zien.

Daarop heeft Ds. Buskes terecht o.i. in Woord en Geest gewezen.

RECENSIEN.

Christus aan den ingang van Zijn lijden.
Christus in den doorgang van Zijn lijden.
Door *Ds. K. Schilder.*
J. H. Kok. N. V. Uitg.-Mij. Kampen. 1930.

In een grootsch aangelegd werk van drie deelen wil Ds. K. Schilder ons den Heere Christus voorstellen in Zijn lijden. En reeds verschenen bovengenoemde twee deelen, omvangrijke boeken van 466 en 532 bladzijden. Het is hierbij de bedoeling van Ds. K. Schilder niet, onzen Heiland op Zijn lijdensweg te *teekenen,* maar om Hem te doen zien in het ambtelijk en borgtochtelijk karakter van Zijn lijden. Niet de onderscheiden personen op dien lijdensweg moeten de hoofdaandacht trekken, maar de Heere Christus Zelf, en wat Hij door en in verband met die verschillende personen telkens leed, opdat ook de bizondere beteekenis van dat lijden bij die onderscheiden gebeurtenissen worde ingezien.

Het is Ds. K. Schilder hierbij te doen om het wezen in het licht te stellen, en de diepte te doen opmerken. Op uitnemende wijze mocht hij in zijn bedoelen slagen. Hier worden schatten opgedolven, schrikkelijkheden aangewezen, genadeschoonheden als ontsluierd, die anders dikwerf verborgen of onopgemerkt blijven. Dit schoone boek is vol van rijke gedachten, en zal er ongetwijfeld belangrijk toe bijdragen, den Heere Christus recht te doen zien in Zijn lijden, en in de zwaarte en heerlijkheid daarvan.

Ook heeft Ds. K. Schilder geschreven op eene wijze, dat hij goed gevolgd kan worden, ook waar de gedachten zelve opmerkzaamheid en eenige inspanning mogen eischen.

Uitteraard vindt men wel soms het eene hoofdstuk schooner, dan het andere. Daarbij kan het zijn, dat men sommige

opschriften minder geschikt of uitdrukkingsvol oordeelt. In gedachten zet men ook wel eens hier of daar een vraagteeken, of heeft men eenige bedenking. Ds. K. Schilder schijnt b.v. te meenen, I, blz. 191, dat Matth. 13 : 58 zegt, dat de Heere van kranken omringd was, maar dezen niet helpen kon om hun ongeloof ; terwijl de zaak was, dat de menschen vanwege hun ongeloof hunne kranken niet tot Hem brachten, en Hij dus geene gelegenheid verkreeg, genezingen te werken, met uitzondering van zeer enkelen, Marc. 6 : 5. Schrijft Ds. K. Schilder, handelend over 's Heeren staan vóór Herodes : „Christus *gelooft* niet, dat hier een teeken Hem mogelijk is", II, blz. 385, dan moeten we goed bedenken, dat de Heere hier geen wonder *mocht* doen, en dus krachtens Zijnen gehoorzaamheidswil nu geen teeken kon doen, maar niet, alsof Hem daartoe a.h.w. de physieke kracht ontbroken zou hebben. In het hoofdstuk over *Christus' angsten hebben hun eigen openbaringswet*, I, blz. 328 vv., komt m. i. de vreeselijkheid van 's Heeren lijden niet genoeg uit, waardoor de angst Hem voortjoeg van Zijne discipelen, doch ook maar een weinig verder reeds neerwierp op de aarde, en daarna weer opdreef naar de discipelen, en vervolgens weer de eenzaamheid in tot het gebed, en daarna nogmaals heen en weer. In II, blz. 42 schrijft Ds. K. Schilder : „In den laatsten tijd dringt evenwel de meening naar voren, dat de Prediker niet van Salomo is..." Doch de argumenten voor die meening in de *Chr. Encycl.* IV, blz. 608 zijn nu juist niet stringent, gelijk daar ten deele ook toegegeven wordt. Ware de gegeven voorstelling juist, dan zou het canoniek karakter niet erkend kunnen blijven, en hadden we iets anders dan eene eenvoudige „taalfiguur". Het betoog over het ironisch karakter van 's Heeren zeggen, Matth. 26 : 46, I, blz. 377 vv., heeft mij nog niet kunnen overtuigen. En wanneer Ds. K. Schilder schrijft, II, blz. 347, dat de Heere vóór Pilatus „*niet ondanks* die roeping, maar *juist door* die roeping zwijgt", ben ik het met hem eens. Doch datzelfde kan ik niet zeggen, wanneer hij, II, blz. 339, schrijft: „*juist omdat* thans een eventueel nader afdalen in

bijzonderheden *zoo heel veel had kunnen zijn* en zoo *heel gemakkelijk had kunnen dienen*, om dien Vrijdag *totaal anders te doen eindigen, dan hij inderdaad geëindigd is, — juist daarom zwijgt Jezus*". Ook onze Heiland handelde niet uit Gods verborgen raad, maar naar Zijn geopenbaarden wil; vgl. Matth. 26 : 39. Maar Pilatus' vragen was evenmin een ernstig rechterlijk vragen, als tevoren dat van den hoogepriester, Matth. 26 : 62. Dat blijkt ook wel daaruit, dat hij in het geheel niet op de ingebrachte beschuldigingen is ingegaan. Voorts droeg de Heere de verantwoordelijkheid om te zorgen, dat Hij Zijnerzijds Pilatus evenmin als de Sanhedristen of anderen tot zondigen of verder zondigen dreef. Wijst Ds. K. Schilder, II, blz. 441, bij Barabbas' vrijlating alle zinspelen op het plaatsbekleedend karakter van 's Heeren lijden af, dan doet hij m. i. dit, omdat hij daar niet genoeg rekent met *Gods* bedoeling en doen. Pilatus was *rechter*. En hoe schuldig hij zich met zijn onrechtvaardig handelen maakte, niettemin handelde en oordeelde ook *God* in dezen door hem, om a. h. w. aanschouwelijk onderwijs te geven.

Maar hoezeer men dan ook juist niet alles onderschrijve, wat Ds. K. Schilder in deze twee deelen voorstelt, dat neemt niet weg, dat hij ons een werk over 's Heeren lijden gegeven heeft, dat in diepte van gedachten vele andere, die dat lijden bespreken, verre overtreft, en dat ik zeer ter lezing en overdenking aanbeveel.

S. GREIJDANUS.

Het lijden en sterven van onzen Heere Jezus Christus. Door *N. Söderblom*. Uit het Zweedsch door *J. Henzel*.
N.V. G. J. A. Ruys' Uitg.-Mij. Zeist. 1930.

De bekende geleerde en aartsbisschop in Zweden, N. Söderblom, heeft een lijvig boek geschreven over onzes Heilands lijden der laatste dagen tot Zijnen kruisdood, en dat door Ds. J. Henzel in het Nederlandsch werd vertaald.

De Schrijver volgt den Heiland op Zijnen lijdensweg, beginnende met Zijne laatste reis naar Jeruzalem, en staat dan bij elk der momenten op dien weg min of meer uitvoerig stil. Inzonderheid weidt hij uit over de instelling van het Avondmaal. Gelijk van dezen zoo bekwamen Auteur wel niet anders verwacht kon worden, biedt hij ons in dit boek tal van schoone gedachten, en dat op eenvoudige, waardige wijze. Elk der hoofdstukken eindigt met eenige toepasselijke dichtregelen of versjes, die ook bovendien wel middenin voorkomen. „Mijn Verlosser hangt aan 't kruis, Al zijn grootheid is verzwonden, Niets dan wonden, Builen, striemen overal, Niets dan smarten zonder tal," blz. 310.

Toch kunnen we dit boek niet begroeten als *het* boek over 's Heeren lijden en sterven. Niet alleen, dat de Schriftbeschouwing van den Schrijver de onze niet kan zijn, vgl. blz. 23 en 165, maar ook zijn Christusbeeld kunnen we niet geheel Schriftuurlijk noemen. De Heere zou niet van den beginne geweten hebben, dat Hij de Messias was, blz. 11; eerst allengs de zekerheid gekregen hebben, dat Hij zou moeten lijden, blz. 28, 75; en schijnt niet absoluut boven vergissing verheven geweest te zijn, blz. 65. Vooral echter het plaatsbekleedend karakter van 's Heeren lijden en sterven wordt niet helder in het licht gesteld. Wel spreekt N. Söderblom over onzen Heiland als in onze plaats getreden. „Hij treedt in hunne plaats. Door zijn leven koopt hij hen los van het verderf en de vergankelijkheid, die hen bindt, en zijn dood is niet slechts voldoende voor één, doch voor velen. Hij, de eene, geeft zijn leven voor velen," blz. 76. De Schrijver wil stilstaan „bij de kracht ter verzoening van het lijden en de plaatsbekleedende liefde," blz. 80. Maar hoe we ons dit moeten denken, wordt niet duidelijk uiteengezet. Dat is ook niet moeilijk te begrijpen, wanneer we weten, dat N. Söderblom, als Bijlage geeft eene korte bespreking van *Het geloof aan Jezus' opstanding,* blz. 397, v.v., waarin hij o. m. zegt: „Paulus keert zich met groote beslistheid tegen de opvatting, dat Christus zich aan de discipelen zou vertoond hebben in het

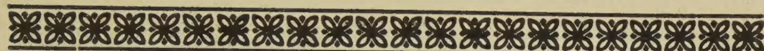
lichaam, dat in het graf gelegd was... Hoe klaart Paulus het dan met het geopende graf ? Hij spreekt er met geen woord over", blz. 408. Alsof de apostel zooveel jaren daarna in gansch andere plaatsen zich ten bewijze van de waarheid van 's Heeren opstanding op het leege graf had kunnen beroepen ! En alsof niet zijn betoog in I Cor. 15 zijne kracht verloor bij loochening van identiteit van 's Heeren lichaam na Zijn opstanding met dat vóór Zijn sterven.

S. GREYDANUS.

Geest en Vorm. Een getuigenis. Door *Dr. H. W. van der Vaart Smit* te Zwijndrecht. Tweede gewijzigde en vermeerderde druk.
W. ten Have. Amsterdam. 1930.

Na een *Woord vooraf*, handelt Dr. H. W. v. d. Vaart Smit over *Ziel en intellect*, waarin hij o.a. zegt, dat er in de psychologie bij het bepalen der verhouding van het denken, het willen en het gevoelen, noch van eerst, noch van laatst, noch van meest, noch van minst behoort gesproken te worden, evenmin als hij de drieëenheid Gods, blz. 11, vgl. ook blz. 13 ; dan over *De Heilige Geest en de Schrift ; De critiek van Dr . V. Hepp ; Persoonlijkheid en organisatie ; Christendom en wereld*, dat voor een groot deel de verschillende stukken bevat over het droeve persincident, dat nu uit den weg geruimd werd ; en daarna nog over *Tweeërlei inzicht*, waarin op tweeërlei wijsgeerig-dogmatische denkwijze of voorstelling gewezen wordt.

S. GREYDANUS.

INHOUD VAN DEN DERTIGSTEN JAARGANG.

Artikelen.

Bladz.

J. Bosch. Uit de kerkelijke geschiedenis van Grijpskerk 380
Dr. J. W. van den Bosch. Rondom den Romeinen-Commentaar van M. Bucer 513
Dr. J. W. van den Bosch. Martinus Bucer 111
Dr. S. P. Dee. Het T. S. S. als subjectief principe van ons Schriftgeloof 232
Dr. S. P. Dee. Het subjectief karakter van het T. S. S. 457
P. van Dijk. Kroniek. 41, 84, 198, 257, 350, 398, 445, 496, 555
Dr. H. W. Gispen. Het Zionisme 409
W. J. Goedbloed. Een „Schotsche" voorstelling der Oud-Schotsche theologie 336
S. Goverts. Enkele antiquiteiten uit de 16e en 17e eeuw 469
Dr. S. Greydanus. Eene niet-geslaagde proeve van belijdenis 548
J. Jansen. Het tuchtrecht der meerdere vergaderingen verdedigd tegen de bezwaren van Dr. van Es in de Leeuwarder Kerkbode 480, 525
F. Kramer. De wederzijdsche verhouding van geloof en goede werken 163
C. Lindeboom. Is het deelnemen van de vrouwelijke leden aan de verkiezing van ambtsdragers een daad van regeermacht? 429
L. Lindeboom. Toespraak bij de herdenking van het 75-jarig bestaan der Theol. School 129
J. S. Post. De Geref. Geloofsbelijdenis en het Test. S S. 313
Dr. J. Ridderbos. Hosea's prediking aangaande God 49, 89
J. C. Rullmann. Verleden en Heden der Geref. Kerken in Nederland 361

Bladz.

Dr. H. W. van der Vaart Smit. Slotwoord over den H. Doop 356
Dr. H. W. van der Vaart Smit. Prof. Ovinks jongste werk 328
Verslag van de Geref. Predikantenvereeniging ... 27, 98
J. D. Wielenga. De zending en de niet-christelijke religies 265
Dr. G. B. Wurth. De Christen en de Wereld 145, 209, 290
G. van der Zee. Transscripties uit het classicaal archief van den Briel 1574 186

Gerecenseerde Boeken.

Dr. E. Barnikol. Die vorchristliche und frühchristl. Zeit des Paulus 46
Dr. E. Barnikol. Die drie Jerusalemreisen des Paulus 126
Dr. H. Bavinck. Christelijke wereldbeschouwing 309
Dr. J. H. Bavinck. Levensvragen 360
Mr. A. J. L. van Beeck Calkoen e.a. Diaconaal Handboek 359
Dr. J. F. Beerens. De boeken van den Bijbel 117
Dr. K. J. Bult. De majesteit Gods in de sterrenwereld 120
L. Coulanges. Catechisme pour adultes 358
Dr. R. van Deemter. Der Hirt des Hermas 140
H. Ermann. Wintergroen 127
K. H. E. Gravemeyer. Bij bijzondere dagen 451
Dr. S. Greydanus. Het meerderheidsrapport van het Curatorium inzake het doctoraat aan de Theol. School te Kampen 404
Dr. Joh. de Groot. De diepste oorzaken der troebelen in Palestina 311
Dr. F. W. Grosheide. Hermeneutiek 118
Dr. Th. L. Haitjema e.a. Christusprediking tegenover moderne Gnostiek 453
Dr. G. J. Heering. De zondeval van het Christendom 123

Bladz.

Dr. V. Hepp. De mystieke factor in de Calvinistische wetenschap 357
Dr. V. Hepp. Internationaal Calvinisme 204
Dr. J. Hoek. Karl Barth 404
H. Hoekstra e.a. Olie en wijn in de wonden 310
Dr. A. G. Honig. Dogmatiek en Ethiek 504
Dr. C. E. Hooykaas. Tien hoofdpunten van ons geloof 124
A. Houtin. Courte histoire du celibat ecclésiastique ... 125
A. van Hulzen. Bijbel en kind 309
Jaarboek van het Protest. Theol. Onderwijs 510
J. J. Knap. De dragende God 452
J. J. Knap. Bileam 307
J. J. Knap. Geplukte aren 452
Dr. P. J. Kromsigt. Onze verhouding in den kerkelijken strijd 451
J. Kruithof. Ons kerkgezang 405
Dr. A. Kuyper. Het beeld Gods 119
Dr. A. Kuyper. De band des verbonds 308
H. W. Laman. Geloofsbezwaren 511
H. W. Laman. Vertroostingen 357
K. Lantermans. De Stiekemerd 206
Dr. J. A. C. van Leeuwen. Openbaring en Cultuur ... 312
A. S. Levisson. Het boek Malachi 307
De Macedoniër 263
Nederl. Zendingsjaarboek 312
Op den Uitkijk 263
A. de Quervain. Gesetz und Freiheit 502
J. C. Rullmann. De Doleantie in de Ned. Herv. Kerk 453
Schrift en Historie. Gedenkboek der A.-R. partij 206
K. Schilder. Christus aan den ingang en in den doorgang van zijn lijden 560
B. Schuiling. Knoppen 311
R. Seeberg. Ist christliche Soziaelthik wissenschaftlich möglich 504
J. van der Sluis. Datheen en de Oud-Gereformeerden 308

Bladz.
Dr. H. W. van der Vaart Smit. De School van K. Barth en de Marburgsche philosophie 404
Dr. H. W. van der Vaart Smit. Geest en Vorm 563
N. Söderblom. Het lijden en sterven van onzen Heere Jezus Christus 562
J. Steinweg. Die Religion in der Fürsorge 504
Dr. G. Tjalma. De Openb. van Joh. voor de gemeente verklaard 121
Dr. J. Th. Ubbink. Het Evangelie van Johannes 123
Uw belijdenis beleven 310
Verslag van het Congres voor de hereeniging 261
J. A. Visscher. Wrakhout 406
Dr. G. J. de Vries. Bijdrage tot de psychologie van Tertullianus 141
J. Wach. Das Verstehen 506
Dr. B. Wielenga. Het Huis Gods 47
Dr. W. J. de Wilde. De Messiaansche opvattingen der Middeleeuwsche exegeten Rasji, Aben Ezra en Kimchi vooral volgens hun commentaren op Jesaja 121
J. C. Wirtz. De opvoeding der vrouwelijke rijpere jeugd 405
J. C. Wirtz. Tempel des H. Geestes 511
A. B. Barkey Wolf. De Samaritaansche 454
Dr. A. G. Wumkes. Gijsbert Voetius 455
